Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 135 (12525) | 1984 чылдың июнь 10, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 көп.

СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 40 ЧЫЛЫН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

Көдээ ажыл-агый продуктуларын күрүнеге садарының чартык чыл планының күүселдези (хүү-биле)

Районнар	Эът	Сүт	Дүк
Республика	65,9	78,6	33
Бай-Тайга	51,8	57,9	72,2
Мөңгүн-Тайга	—	—	9
Барыын-Хемчик	62,7	77,7	56,4
Өвүр	71,2	63,7	33,4
Сүт-Хөл	51,3	75,1	62,1
Чөөн-Хемчик	42,5	84	34,4
Улуг-Хем	62,1	78,9	20,5
Таңды	73,4	80,6	2,5
Бии-Хем	73	76,2	—
Тожу	99,7	67,4	—
Каа-Хем	71,2	85,5	16,7
Тес-Хем	65,8	70	21,6
Эрзин	27,5	56	8,7
Кызыл	88	81,7	13,4

Республиканың ажыл-агыйлары июнь бирге чедир 4600 тонна ажыг эътти күрүнеге дужааган. Ынчангаш чартык чыл онаалдазын күүседиринге чедир бо айда амдаа 2400 хире тонна эътти дужаары негеттинип турар. Сес район эртжен чылдың деңнелинден хөй эътти сатканда болза, беш район оон эвээжеткен. Мөңгүн-Тайга эртжен чылдыңдан ийи катап хөй эът сатканы. Тожу, Сүт-Хөл, Өвүр районнар багай эвес ажылдаан. Бии-Хем, Чөөн-Хемчик районнар эртжен чылдагызындан дыка эвээш эътти күрүнеге киирген.

Совхозтардан «Ак-Чыраа» күрүнеге эът садар онаалдазын барык-ла ийи катап ажыр күүсетнеш, чартык чылда социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда келген. «Күш-ажылдың хостуу», «Шивилиг», «Май 1», «О. Шынаа», «Шамбалыг» совхозтар болгаш Кызылдың куш фабриказы чартык чыл планнарын ажыр күүсеткиннээн. «Тээли» совхоз чартык чылда күрүнеге садар 110 тонна эъдиниң деңгүп-ле 10 тонназын дужаап шыдаан. «Чодураа», «Мөрен», «Чаа орук» совхозтар планының үжен хуузун безин күүсетпээн.

Республика күрүнеге сүттү эртжен чылдың деңнелинден ийи чүс ажыг тонна эвээшти саткан. Оон түңнелинде июнь айда амдаа 2900 тонна хире сүттү дужаары негеттинип турар. Сес районнуң сатканы сүдү эртжен чылдагызындан эвээш болган. Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, Каа-Хемде «Совет Тыва», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтардан өске күрүне мурнуга чартык чыл онаалдазын күүсеткен ажыл-агый чок. Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда «Коммунизмниң херели», «Бурунгаар», «Өөк» совхозтар чоруп турар. А дөрт совхоз чартык чыл планының чартыын безин күүседип албаан.

Чугган дүк-биле санаарга, республика чартык чылда, күрүнеге 450 тонна дүк дужаар. Июнь бирге чедир дужааган дүктүң хемчээли 150 хире тонна четпеен. Кыргылдаже баштай бөдүүн дүктүг хойлуг районнар киргеп, ынчангаш оларның дужааган дүгү элээн хөй. Чижээлээргe, Бай-Тайга чартык чылда дужаар 50 тонна дүгүнүң 36 тонназын июнь бирге чедир дужаапкан. Чеди районнуң дужааган дүгү эртжен чылдың деңнелинден эвээш болган.

Мал кыштаглаашкынының болгаш планнар күүселдезиниң чартык чылда түңнелин үндурер үеге чедир санныг хонуктар арткан. Ынчангаш бүгү күштү «Совет Тыванның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп кыйгырыгның адаа-биле планнар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүседиринче мөөңнээри, социалистиг чарышты улам чидиглендирери чугула. Үүгле ынчан юбилейге чедиишкиннерлиг ужуражып болур бис.

Кызылдың алгы заводунга ажылдаала Н. И. Сагидов тос чыл чеде берген. Бо үениң иштинде ол чүгле эки талаларын — ажылга кызымаан, харыысалгалыын болгаш төлептиин көргүскен. Николай Иванович «Он бирги беш чылдың шалыпчызы» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан. Дуржулгалыг ажылчын ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: ажылчын Н. И. Сагидов. Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

Секретарьга сөс

ЧАЙЛАГЛААШКЫНЧЕ КИРИП ТУРА

Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң хойжулары Совет Тыванның 40 чыл оюн төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышка киришпишаан, амгы үеде чайлаглаашкынче колдуунда кирген.

Совхозта 20 муң хойну чээрби дөрт коланда хуваап, чайлаглаашкынче малчыннар колдуу кирген, оларның 8100 ажыы төрүүр хойлар. Ажыл-агыйның төрүүр улуг хойлары бо кыжын декабрь, январь айларда оолдан эгелээн болгаш оларның чаш төлү онча-меңги камгалап алдынган. № 1 болгаш № 2 хойжу бригадзлар (бригадирлери коммунист Ю. М. Маңзай-оол, Н. Я. Алехин) төрүүр чүс хойга онаалттыр 85 хураганны меңги камгалап ап, өстүргеннер. Амгы үеде хойжулар коданнарында улуг хойларның болгаш хураганнарның күш-деңгели эки.

Хойжулар оргузунда социалистиг чарышты организастаан болгаш ооң түңнелдерин ай санында үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап, мактап турар бис. Кышкы үеде ниитиниң малының ажаалда-хайгааралын экижиддиринiң бүгү хемчеглерин ап чоруткаш, төрүүр чүс хойдан 90-дан 107 чедир хураганнарны камгалап алган мурнакчыларывыс хөй. Оларның иштинде коммунистер Калдар-оол Ооржак, Николай Ондар, Калчак Ооржак, Александр Белекмаа болгаш өске-даа эштер бар. Олар сөглээн сөзүнге зө болуп, ажыл-херекке кызымакай, идепкейлиин көргүскеннер.

Хойжу бригадада партия эге организациязында (секретарь-бригадир Ю. М. Маңзай-оол) беш коммунист бар. Оларны харыысалгалыг участоктарда хуваап, партийжи даалгаларны берген. Малчыннарның болгаш эге организацияның хуралын ай санында эрттирип, малдың баш санын өстүрүп, продуктулуун бедидер, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, ажылга харыысалганы бедидер талазы-биле айтырыгларны чугаалажып келгеннер. Кышкы үеде мал чеминиң чарыгдалын, кадагалалын доктаамал контрольдаан. Ол ышкаш аза огу-биле демисел шыңгыы күжениишкинни негээн.

Бо хүннерде совхозтуң № 1 болгаш № 2 хойжу бригадаларының малчыннарының ниити хуралын Сергей Ооржактың чайлаанга эрттирдинис. Малчыннар баштай Межегейниң Культура бажыңының Н. И.Ноговицина улуртқан агитбригадазының солун концертин көрген. Чайлаглаашкынның эгелээни-биле малчыннарга олар байыр чедирип, аян тутканнар. Ол хуралга малчыннарның ажыл-ижин түңнеп, мурнакчыларны шаңнадывыс. Хойжулар малды чайгы үеде эки одарладып, семиртирнинiң сорулгаларын дугуржуп алганнар. Хойну үзүп, коданнарга хуваарын дарый доозар, кыргылдага бо айның он бештен ында киреринге белеткелдер чоруп турар.

Совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел комитеттери малчыннарның амыдырал-чурттал-газынче кичээнгей салып, чамдык ажылларны кылып турар. Совет Тыванның 40 чыл оюнга уткуштур «Үлегерлиг өг» деп социалистиг чарышты чардаан. Ооң негелдези — өглери эки дериир, ниити культуразын бедидер талазы-биле ажылдарны организастап турар бис. Ол чарышты июль айда түңнээр.

Совхозтуң хойжулары Совет Тыванның 40 чыл оюн төлептиг уткуур дээш чайлаглаашкынны организастыг чорудар, малды эки одарладып семиртир, мал чеминиң курлавырын тургузарынга киржир, бир хойдан 3,6 кг дүктү кыргыыр деп хүлээнгеннер. Олар сөзүнге зө болур дээрзинге бүзүрелдиг бис.

Б. БАЛЧИЙ-ООЛ,
ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта партком секретары.

ЧАҢГЫС ЭПТИГ ӨГ-БҮЛЕДЕ

Совет Тыванның 40 чылынга тураскааткан эртем-практиктиг конференция

Дүүн Кызылга «Совет Тыванның экономиказының болгаш культуразының чечектелиишкини — СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының тиилелгези» деп эртем-практиктиг конференция ажылын дооскан. Ону ССР Эвилелиниң улустарының пайыралдыг өг-бүлезинге Тыванның эки тура-биле бактаап киргенiниң 40 ылынга тураскааткан.

СЭКП обкомунуң Политиктиг чыдыдыышкын бажыңынга болган ол конференцияны СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** ажыткан болгаш «Совет Тыванның экономиказының болгаш культуразының чечектелиишкини — СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының тиилелгези» деп илеткелди кылган.

Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары 1984 чылдың октябрьда Тыванның ССРЭ-ниң составынга эки тура-биле бактаап киргенiниң 40 чыл оюн байырлал демдеглээр деп, илеткелчи чугаалаан. Совет Тыванның юбилейин байырлаарынга белеткел сайзыраңгай социалистиг киитилелди болбаазыраңгайжыдар талазы-биле Коммунистиг партияның болгаш совет улустуң хөй талалыг бүгү ажыл-чорудулгазы эртемге болгаш чогаадыкчы дилээшкиннерге үндезилеттинип чоруп турарының үезинде боол турар. Партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлеринге од үндезилеттинген. Партияның политиктиг болгаш организакчы улуг ажыл-чорудулгазының, совет кижилерниң кызымаккай күш-ажылының түңнелинде коммунистиг тургузуушкунуң планнары чедиишкинниг боттанып, социалистиг Төрээн чурттуң экономиктиг болгаш камгалал күүү-шыдалы улам-на быжыгып, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруу, культура деңнели үргүлчү бедип түрар.

Тыва улустуң хосталга болгаш хамаарышпас чорукче оруу үр база белен эвес болганын илеткелчи демдеглээн. Олар даштыкы экелекчилерниң хөй үүс-үүс чылдагы дарлалынга, чурт иштиниң феодалдарының кадыг-дошкуң мөлчүгделинге таваржып чораан. Олар аасжежиктиг амыдырал-чурттал-газының дугайын күзеп-бодап, ол дээш демисежип турган. Ындыг амыдыралче ёзулуг, боттуг орук харын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээни-биле ажыттынган. Ол революция Азияның төвүнде турар эвээш-биче улусту, шаандан бээр хожудаңгай болгаш мөлчүгделге таваржып чораан нацiялар болгаш биче улустар-биле бир дөмей, карацгы-бүдүүлүк база эрге-шөлээ чок чоруктан хостаан.

Социал-экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезинге республиканың чедиишкиннериниң дугайын чугаалаан. Тывада амыдырала боттанган болгаш боттандырып турар бүгү чүүлдер — совет улустарның ажы-дүжма пайыралының, чурттуң өске бүгү республикаларының, крайларының болгаш областарының дузазының түңнелдэр деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Совет эрге-чагырганың чылдарында Тыванның экономиказын болгаш культуразын хөгжүдеринге улуг чедиишкиннер чедип алдынган. Ынчалзажок улам калбак перспективалар мурнувуста. Коммунистер, бүгү ажылчы чоннар чедип алган чүүлдерге үндезилээш, республиканың социал-экономиктиг улам ыцайгы хөгжүлдезин хандырар апаар. СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлеринге, СЭКП ТК-ның Чиргине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эр К. У. Черненконуң чугааларында айтыышкыннарга болгаш түңнелдерге дүүштүр экономиканы хөгжүдеринiң болгаш ооң ажыктыын бедидериниң чугула сорулгаларын шиитпирлээринче организакчы болгаш политиктиг бүгү ажылды мөөңнээринче илеткелчи кыйгырган.

Тыванның девискээр-бүдүрүлге комплекизин тургузарының айтырыгларыг чайгылыш чок болгаш чүткүлдүг шиитпирлээри, даг-тывыш, хөмүр-даш үлетпүрүн, электроэнергетиканы, түдүг материалдарның үлетпүрүн болгаш агроүлетпүр комплекизин, капитал тудугну, транспорттуң бүгү хевирлерин улам хөгжүдери эргежок чугула. Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын улам быжыглаар, оңу интенсификастаар, специализацияны болгаш концентрацияны хамыладыр талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудар апаар.

Улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга эргелеп башкарылганы, ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар, күш-ажылды организастаарын, ооң материалдыг болгаш моральдыг идиг беришкинин экижиддер, камналга болгаш хумаалал чурумун, бүдүүлге болгаш күш-ажылчы сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле ажылды чүткүлдүг чорутса чогуур.

Кижини бүгү талазы-биле сайзыраңгайжыдар, ажылчы чоннуң угаан-бодал амыдыралын байлакшыдар талазы-биле хөй талалыг ажылга бистиң күжениишкиннеривисти, мооң мурнунда-даа ышкаш, массаларны, хамыктың мурнунда аныяктарны идея-мөзүг-шыпар талазы-биле дадыктырарынче бирги ээлчегде мөөңнээри турар ужурлуг.

Г. Ч. Ширшин түңнелинде Совет Тыванның юбилейни төлептиг утқуур-биле күжениишкиннiг болгаш эки түңнелдерниг ажылдаарынче бүгү кижилерни кыйгырган.

Конференцияга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **М. К. Мендуме** «Сайзыраңгай социализмниң байдалдарында тыва улустуң күрүне тургузуунуң хөгжээни», СЭКП обкомунуң секретары Г. Н. Долгополов—«Тыванның үлетпүр хөгжүлдези болгаш ооң перспективалары» деп илеткелдерни кылганнар.

Ооң соонда конференцияның киржиичилери Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министри **Н. С. Конгарның** «40 чылдарда улус өөредилгези болгаш иштi билиг школазының реформазыңга холбаштыр сорулгалар», ВАСХНИЛ-диң Сибирь салбырының эртем-шинчилел институдунуң Тывада комплекстиг салбырының эргелекчизи **Ю. Г. Полуляхтың** — «Республиканың аъш-чем программазы болгаш агроүлетпүр комплекизиниң сорулгалары», Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри **Н. В. Сизыхтың** — «Тыванның кадык камгалалының хөгжүлдези», Тыва АССР-ниң культура министри **А. С. Серенниң** — «Тыва АССР-ниң культуразының чедиишкиннери болгаш ооң хөгжүлдезиниң перспективалары» деп чугааларын дыңнаннар.

Ооң соонда эртем-техниктиг конференцияның ажылының түңнелдерин үндүргеп. Пленумдуг хуралга ТДЛТЭШИ-ниң директору, төөгү эртемнериниң кандидады Ю. Л. Аранчынның секцияларның ажылының дугайында информациязын дыңнаан. Июнь 8-те шиитизи-биле республика найысылалының эртем албан черлеринге, даөди өөредилге черлеринге, министерстволарга болгаш ведомстволарга төөгүнүң, педагогиканың, биологияның болгаш химияның, математиканың, геологияның, литератураның, дылдарга болгаш литературага өөредишкинниң методиказының, көдээ ажыл-агыйның тос секцияларының болгаш дузалал секцияларының ажылдаан. Оларның ажылынга эртемнериң 70 ажыг кандидаттары база үш доктору киришкен. Оларга экономиканың, эртемниң болгаш культураның көл угланышкынналарының дугайында 23 илеткелди болгаш 82 дыңнадыгны чугаалажып көргеш, Совет Тыванның моон соцгаарғы социал-экономиктиг база культура хөгжүлдезинче угланган сүмелерни хүлээп алган.

Конференцияның ажылынга философия эртемнериниң доктору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының төөгү, филология болгаш философия институдунуң директорунуң оралакчызы В. И. Бойко, ол-ла институттуң ажылдакчылары филология эртемнериниң доктору, профессор, филология кылдыныңың эргелекчизи Е. И. Убрятова, улуг эртем ажылдакчызы, дүржулга фонетиказының лабораториязының эргелекчизи В. М. Наделяев, төөгү эртемнериниң кандидады, Дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң хамас эртем-шинчилел институдунуң директору В. А. Асочаков, биология эртемнериниң доктору, профессор, Тыва АССР-ниң эртемниң алдарлыг ажылдакчызы, арга-арыгның болгаш ыяштың А. Н. Сукачев аттыг институдунуң микробиология лабораториязының эргелекчизи А. Б. Гукасян олар киришкен.

Ажыглалга кирер тудугда

Кижи бүрүзү киржилгелиг

Он бирги беш чылдың дөртку чылының бирги чартык чылы удавас доостур. Ажылдың түңнелин үндүрүп, арга-курлавырларның артыкшылын сайгарып көөр үе келген. Кызылда № 81 тудуг эргелелиниң Т. Т. Оюнга удуртқан комплекстиг тудуг бригадазының ажылчыннары амгы хүннерде ындыг бодал, күзел-биле ажылдап турарлар. Бригада ам 444 олуттуг пиити чуртталга бажыңының тудуунда ажылдап турар. Беш каът улуг тудугнуң бир талазын олар доозуп алганнар. Ам ийиги секциязының тудуун июль төнчүзүнде доозар соруглагы салганнар. Ол коллективте кижилериң күш-ажылының темпизи бедик. Ында колдуунда-ла чаңгыс аай назылыг, мөге-шыырак эрлер бар. «Бир эвес тудуг материалдары-ла үзүктелбес болза, мындыг эрес, шалыпчы ажылчыннар чүнү дескедир боор» деп, оларның чанында бригадир-биле чугаалажып турган бодап турдум. Ында кижи бүрүзү ходуушкак мергежилдиг: дашчылап-даа, бетон салып-даа, бызаңнап-даа шыдаар. Мен аңаа барганымда олар бир улуг өрөөлди үзүктей салып эгелээннер. Удаткан чок аңаа аңгы-аңгы өрөөлдер чоорту «чуруттуна» берди.

Шынап-ла ындыг. Бо чылдың эгезинден бээр бригаданы хандырып турарында четпестер чок. Кызылдың болгаш Элегес-Аксының ала-чайгаар-ла өзүп кээр, ажылчыннарның тура-соруу көдүрлүп, амыр-шөлээн орар үези чок болу бээр. Бо бригада ынчангаш шалыпкын ажылдың байдалынга чоорту чагыртты берген. Ооң түңнелинде ажылчын бүрүзү хүнде кылыр нормазын күүсетпейн баар чоруктар барык чок апарган. Ылангыя оларның апрель айда көргүзүглери кончуг шыырак болган. Бригада ол айда 15 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылып планның 188,7 хуу күүсеткен. Май айның планында көрдүнген кол көргүзүглерин олар база боттандырып алган.

Черле ынчаш чыл эгезинден бээр оларның күш-ажылчы көргүзүглери «Тыва тудуг» трестиң өске коллективтериниң аразынга эки болуп келген. Ынчангаш социалистиг чарышка айлар түңнели-биле көскү черни ээлеп келгени таварылга эвес. А бирги кварталдың түңнелинде ол бригада чарышка ийиги черде болган. Бо чедиишкиннерде бригадада кол өзек болуп турар дружулгалыг тудугжулар Кувискаал Ооржак, Николай Монгуш, Владимир Ондар, Василий Чыдыг-Эник болгаш өскелерниң-даа улуг үлүг киргенин бригадир Т. Т. Оюн чоргаарал-биле демдеглеп турар. Оларның чамдыктары чүгле эки ажылдап турар эвес, а бригадага сагылга-чурумну экижидер, ажылга кижи бүрүзүнүң бүрүн киржилгелиг болурун чедип алыр, чылдагаан чок черлерге прогул кылыр чоруктарны болдурбас талазы-биле бригадырге дузаны көргүзүп, боттары төлептиг болуп турарлар. Хойнуң сөзүнге эвээжи черле чагырты бээр. Мооң мурнунда чылдарда бригадага чурум үрээр ийи-чаңгыс тудугжулар турган болза, ам бо чылын ындыг кижилер шүүт чок болган. Онаагаш участогунга ажылчын бүрүзүнүң харыысалгалыг апарганы — күрүне планын күүседиринiң быжыг магадылалын тургускан.

Бригадир Т. Т. Оюнну бо хүннерде өөртүп турар чүүлдер-ле хөй. Тудуг шөлүнде туйбу четчир. Харын-даа 105 кубометр хирези артыкшылдыг кылдыр дужуртүнген. Өрөөлдер дээвиирлери, перемычкалар, арматура бар. Үзүктел чок кээп турар. Тыртык-оол Таржаевичиниң сеткилинге дүүшпейн баар чүүлдер база бар. Ол болза чамдык тудуг материалдарының шынары. Ылаңгыя тудугнуң кол «хлеби» — туйбунуң шынары баскырай бээр таварылгалар эвээш-даа болза, чамдыкта тургулай бээр, Чоокта чаа Элегес-Аксыдан эккелген туйбунуң шынары багай боорга, тудугжулар ону хүлээп албаан.

Бригада керөзининiң ажыкдузазының, ооң ажылчын кижиге эки салдар чедирип шыдаар «сорунзазының» дугайында Тыртык-оол Таржаевич-биле чугаалашкан бис. Байдал мындыг болган. Ол арга-биле ажылдаар дугайында № 81 эргелелдиң төлээзи чыл эгезинде келгеш, кандыг-даа таныштырылга кылбайн аңаа-ла чугаалап каашаа чоруй барган. Ооң соонда бо айтырыгны эргелелдиң талазындан кым-даа сонуургап көрбээн. Тудугжулар ол арга ёзугаар ажылдаар күзелин база илередиптээн, ону амыдыралга боттандырып турар.

Ш. ИРГИТ.

Бөгүн — Чиик үлетпүр ажылдакчыларының хүнү

Москваның Мода бажыңы чаа сезонга хептиң улуг коллекциязын белеткээн. Модельдерни кижилерниң сонуургалдарынга болгаш назы-харынга дүүштүр кылган, оларны чылдың кайы-даа үезинге, кандыг-даа байдалга тааржыр кылдыр чогаатткан: ажылдаарда-даа болгаш дыштанырда-даа, спортчу оюннар болгаш аянчорук үезинде-даа кедип болур.

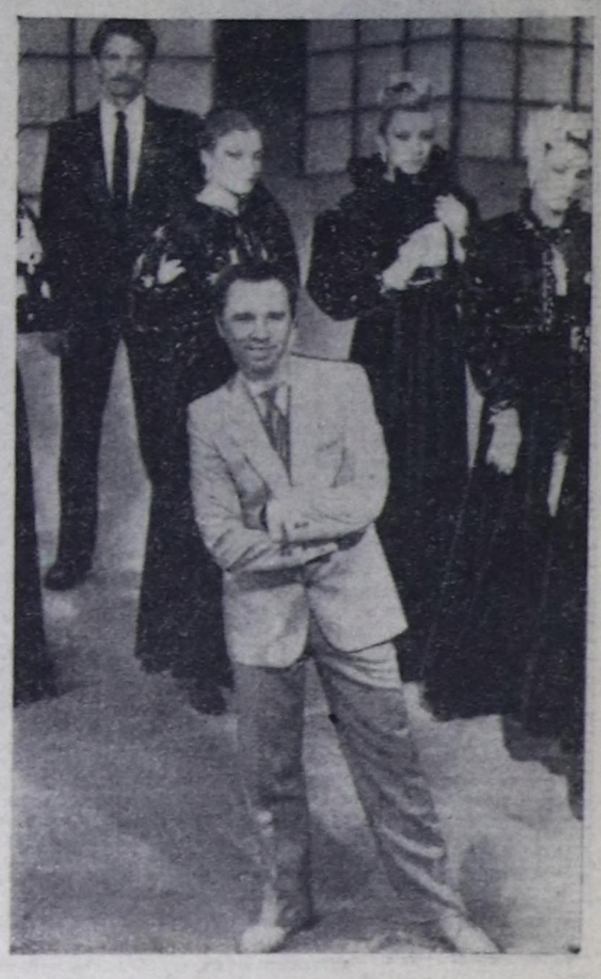
Чуртта кара чаңгыс Мода театры хеп чогаадылгазының болгаш чуруучунуң тывынгыр чоруунуң делегейинче шыңнып киреринге көрүүчүлерге дузалаар.

Мода театрының чараш көргүзүглерин чоокта чаа Таллинниң чурттакчылары көрген. Мода хөгжүлдезиниң оруктарының дугайын база хепти кижилерниң дурт-сынынга тааржыр кылдыр чогаадырының дугайын уран үүл удуртукчузу Вячеслав Зайцев чугаалаан.

ЧУРУКТА:; В. Зайцев Мода театрының көргүзүглериниң киржиичилери-биле кады.

Ю. ВЕНДЕЛИН биле В. РУДЬКОНУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

40 Совет Тыва чыл

Бөгүн — Чиик үлетпүр ажылдакчыларының хүнү

ЧОНГА БАРААН БОЛУП...

Бөгүн бистиң чуртувуста Чиик үлетпүр ажылдакчыларының хүнүн демдеглеп турар. Бо адырның ажылдакчылары чоннуң хереглел барааннарын — идик-хепти, пөстерни болгаш өске-даа чугула кылыгларны бүдүрүп турар. Партияның XXVI съездизинде айыттынган чоннуң хереглел барааннарын бүдүрер хемчээлин көвүдедир, ооң шынарын экижидер болгаш ассортиментизин чаартыр сорулгаларны, социал-экономиктиг программаны боттандырарынга чиик индустрияның ролю аажок улуг.

Бистиң республикада чиик үлетпүрге дааранылга болгаш алгы-кидис бүдүрүлгелери хамааржыр. Совет эрге-чагырга чылдарының үезинде, ылаңгыя сөөлгү чылдарда, үстүнде бүдүрүлгелер кескү хөгжүлдени алган. Оларның материал-техниктиг баазазы быжыккан, ында турум коллективтер тургустунган.

Амгы үеде Кызылдың дааранылга фабриказында 458 кижи ажылдап турар, азы 1945 чылга деңнээрге, ажылчыннарның саны беш катап көвүдээн. Бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазазы чаартынган. 1973 чылда Кызылга универсалдыг 70 машина күчүлүг фабриканы ажыглаалга киирген. Беш чыл эртсинде фабриканың бир цеги болур бүдүрүлгени Хову-Аксыга ажыглаалга киирген.

Кызылдың дааранылга фабриказы шынар башкарарының комплекстиг системазын республикада бир дугаар ажылдап кылгаш ажыглап кирген, күрүнениң Шынар демдээн тывыскан «Н» индекстиг продукцияны бүдүрүп эгелээн. Чыл санында модельдерниң 80 хуузу чаартынып турар. Эрткен чылын модельдерниң 95 хуузу чаартынган, продукцияның 96,2 хуузу бирги сорттуу болган. А бо чылын Шынар демдектиг болгаш «Н» индекстиг даараттынган кылыгларның чартыының аттестациязын чоруткан.

Фабрика дериг-херекселдер ажыглалын экижиткен. Сөөлгү он чылдарда оларның шуптузун солаан. Ында ажылды организастаарының мурнакчы аргаларын чедимчелиг ажыглап турар. Ажылчыннарның 92 хуузу чаңгыс аай наряд-биле ажылдап турар болгаш бригада кежигүннериниң шаңнал акшазын күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин барымдаалап төлеп турар. Бо бүгү ажылдар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге болгаш продукцияның шынарын экижидеринге улуг ужур-дузалыг болуп турар.

Дааранықчылар аразында Совет Тываның 40 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыш калбарган. Юбилейге уткуштур 38 кижи дөрт чыл планын октябрь 11-ге чедир доозарын хүлээнген. 14 кижи 4,5 чылдың, 5 кижи беш чылдың планныг онаалдаларын ол үеде боттандырар сорулганы салган ажылдап турар. Социалистиг чарышты организастаар, ооң кижизидикчи ролюн улгаттырар айтырыгже хөй-ниити организациялары эвээш эвес кичээнгейни мында угландырган. Чарыштың кескү чоруу, деңнелдии чедип алдынган.

1973 чылдан 1983 чылга чедир фабрика бараанныг продукция бүдүрерин 3 катап көвүдеткен, орулга 2,5 катап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1,4 катап өскен. Онгу беш чылда продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының планы 102,8 хуу четкен. Он бирги беш чылдың баштайгы үш чылының планы 101,9 хуу күүсеттинген. Фабрика коллективи республикага социалистиг чарышка тиилекчи болуп келген. Чиик үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында каш удаа Бүгү-россия чарыжынга бүдүрүлге үшкү черни ээлээн.

Республиканың чиик үлетпүрүнүң бир адыры — алгы заводу. 1945 чылда Кызылдың алгы заводунга 71 кижи ажылдап турган. Завод ынчан 10 муң эжеш хөм идиктерни, 8 муң эжеш кидис идиктерни бүдүрүп турган болза, чүгле 1983 чылда бүдүрүлге 61 муң кидис, 79,1 муң алгы идиктерни кылган. Сөөлгү чылдарда кидис идик бүдүрериниң технологиязын чаарткан, хол-биле кылыр ажылдарны кызырган. Ооң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн.

Боттарының профессионал байырлалын үстүнде ийи бүдүрүлгениң коллективтери бедик күш-ажылчы көргүзүглер-биле уткуп турарлар. Күш-ажылдың хоочуннары Р. Т. Сумба, А. Н. Хольшина, К.-К. Семис-оол, Н. А. Виденева, аныяк дааранықчылар В. Дагба, Т. Карыма олар байырлал бүдүүзүнүң чарыжынга тиилекчи болганнар. Планныг онаалдаларын белеткел цегиниң хемчээкчизи Г. Караченцева ажыр күүсеткен.

Алгы заводунуң мурнакчылары Г. Н. Гавриченко, В. С. Бормотова, Н. Л. Чадамба, Н. И. Сагидов, А. В. Левченко болгаш өскелер-даа социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

Совет Тываның чиик үлетпүрү моон соңгаар бар күчүлерин долу ажыглап, оларны дерип-септээниинден, чаа цехтерниң туттунганындан хөгжүлдени алыр. Кызылга алгы тон болгаш аргылга-трикотаж фабрикаларын, Ак-Довуракка дааранылга-трикотаж фабриказын тударын планнаттынган.

Республиканың чиик үлетпүр ажылдакчылары он бирги беш чылдың дөрткү чылының планныг онаалдаларын чедиишкинниг боттандырар дээш күжениишкиниг ажылдап турар. Дыка хөй бригадалар, цехтер Совет Тываның 40 чылын таварыштыр чыл планын доозарын хүлээнген. Чоннуң хереглел бараанын бедик шынарлыг бүдүрери — чиик үлетпүр ажылдакчыларының чугула сорулгаларының бирээзи.

КҮЖҮВҮС ҮНЕР ДӨЗҮ

Совет улустарның найыралдыг өг-бүлезиниң бузулбас эвилели үе эрткен тудум-на быжыгып, сайзырап турар. Коммунистиг партия оларның демин кадып, ёзулуг сайзыралче болгаш аңы-дуңма найыралче кара чаңгыс шын орукту айтып берген. Бистиң чуртувустуң улустарын ниити төөгүлүг салым-чол, делегей төөгүзүнде бир дугаар кандыг-даа дарлал чок ниитилелди тургузарының өндүр чаагай херээ төрелдештирген. Социалистиг тургузуушкунуң бүгү-ле үе-чадаларында ооң хөгжүлдезиниң кол факторларының бирээзи — бистиң улустарывыстың ленинчи найыралы болгаш бот-бодунга дузалажылгазы болур. Ол найырал Октябрьның херээ дээш революсчу демиселге хамааты, Ада-чурт дайыннарының тулчуушкуннарынга, тайбың күш-ажылга дадыгып каңналган. Моон чижээн совет улустарның найыралдыг өг-бүлезиниң эң-не хеймери — Совет Тываның дөртен чыл иштинде эрткен оруундан болгаш амгы амыдыралындан көрүп болур.

Найырал дээрге кады ажылдажылга, бот-бодунга дузалажылга, бот-бодун хүндүлежири болгаш ниити эчис сорулга дээш демиселдир.

Тыва-орус найырал хаңы төөгүлүг. XVIII вектиң ортан үезинде-ле орустар тыва чуртунче кирип, садыглажып, чер ажылын кылырынга араттарны өөредип турган.

Ынчалзажок ёзулуг найырал, ниити эчис сорулга дээш демисел Октябрьдан төрүттүнген. 1921 чылда Тывага улусчу революция тиилээн соонда, Тыва Арат Республика тургустунган. Ядыы араттар шак ынчаар дарлалдан уштунуп, эрге-чагырганы холга алган.

Чаа амыдыралды тудуп, социализмниң үндезиннерин тургузарынга ССРЭ дузалажып турган. Делегейде социализмниң бир дугаар тиилээн чурту Тываже янзы-бүрү техниканы, бараанарны чорудуп, улус ажыл-агыйының кадрлар-биле хандырып, үндезин национал кадрларны өөредип турган. Ынчан-на Тыва хожудаңгай чоруктан чоорту уштунуп, социализмниң оруунче чиге баскан.

Ёзулуг өңнүк берге үелерде билдинер деп орус улус чугаалажыр. Фашистиг Германия Совет Эвилелинче оор ёзу-биле халдай бээрге, тыва кижи бүрүзүнүң сеткил-сагыжы хөлзеп, кара сагыштыг дайзынга удур демиселче көдүрлүп үнүп, ССРЭ-ге бүгү тала-биле дузалажып турган. Тывалар фронтуга чүгле материалдыг дуза көргүскен эвес, а ооң эки турачылары Ада-чурттуң Улуг дайынының тулчуушкуннарынга шуут киржип чораан. Тыва эки турачылар аңы-дуңма найыралды амы-тынын өргүп, арыг ханын төп тургаш каңнап, кажан-кезээде буузулбас кылдыр быжыглаан. Хожудаңгай чораан көшкүн амыдыралдыг Тыва ам сайзыраңгай индустриал-аграрлыг республика апарган. Үлетпүрнүң янзы-бүрү чаа адырлары тыптып, сайзыраан. Таңды болгаш Кара-Даш дагларының эдектеринде кобальт болгаш даг-дүгү арыглаар бүгү-эвилел ужур-дузалыг комбинаттар, Терлиг-Хаяның мөңгүн-суу бүдүрүлгези, Кызылдың тудуг кезектериниң комбинады, дааранылга фабриказы, сүт заводтары болгаш өске-даа бүдүрүлгелер ажыглаалга кирген, он-он школалар, клубтар, культура бажыңнары, эмнелгелер туттунган, көшкүн чораан араттар сууржуң амыдыралче бүрүн шилчээн. Кодээ ажыл-агыйы механизастаттынган. Хову-шөлдерде муң-муң тракторлар, комбайннар «каргыраалап», кодээ ишчиниң күш-ажылы чиигеп, ооң бүдүрүкчүлүү чүс-чүс катап улгаткан. Бисте янзы-бүрү маркаларлыг автомашиналарны, тракторларны, комбайннарны чурттуң янзы-бүрү хоорайларындан чорудуп турар.

Шаанда бижик-билиг чок, караңгы бүдүүлүк болгаш даглар, хемнер кезип чурттап чораан араттарның ажы-төлү ам эртем-билиглиг эмчилер, башкылар, инженерлер, ажылчыннар, механизаторлар, эртемденнер, зоотехниктер, ужудукчулар апаргылаан.

Тыва АССР бодунуң ээлчээнде Төрээн чуртка даг-дүгүн, кобальтыны, мөңгүн-суун, кодээ ажыл-агыйы продуктуларын берип турар. Чижээлээрге, тыва даг-дүгү Москваже, Красноярскиже, Ыраккы Чөөн чүкче, Ленинградче, Ярославльче, Куйбышевче, Шатураже, Барнаулче, Кемеровоже, Белгородче, Братскиже, Иркутскиже чоруп турар. Ол даг-дүгүнден дөрт муң ажыг янзы-бүрү чүүлдерни кылып болур. Ол чокта космиктиг корабльди кылыры берге дээрзин маңаа сагындырып каарга-ла четчир.

Черле ынчангаш Кызылда, Чаа Шагаан-Арыгда, Ак-Довуракта, Хову-Аксында болгаш өске-даа черлерде янзы-бүрү нацияларның оолдар, кыстары кады ажылдап, өөренип, республиканың экономиказын, культуразын сайзырадырынга боттарының үлүүн киириштирип турар. Маңаа чижек кылдыр Ак-Довуракты ап көрээлиңер. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудуун кылып, ону ажыглаалга киирерипге чурттуң чүс-чүс бүдүрүлгелери улуг-хуузун киирип, дериг-херекселдерни чоруткан. Ол механизмнерни эптеп тургузарынга, алыс комбинатты тударынга он-он янзы-бүрү нацияның ажы-төлү киришкен. Амгы үеде Ак-Довуракта үжен ажыг нацияның оолдар, кыстары ажылдап турар. Оларның аразында тывалар, орустар, украиннер, белорустар, латыштар, татарлар, немецтер, узбектер, поляктар дээш черле кымнарны чок дээр. Олар шупту аразында эп-найыралдыг, бот-бодунга дузалажып, тыва черниң эртинезин Төрээн чурттуң эрге-ажыынга, төрел улустарның эрге-ажыынга, оларның чаагай чоруунга бараан болдурар дээш бир демниг ажылдап, чурттап чоруурлар.

Интернационалчы коллективтер кадык камгаланыында, улус өөредилгезинде, культура-чырыдыышкының болгаш өске-даа албан черлеринде база хөйү-биле ажылдап, чоннуң кадыын камгалаарынга, эртем-билиин, культуразын бедидеринге киржип турар.

Тыва АССР-ниң Конституциязының 58 дугаар чүүлүнде мынча дээн: «Өске хамаатыларның национал чоргааралын хүндүлээри, хөй националдыг Совет күрүнениң нацияларының болгаш биче улустарының найыралын быжыглаары — Тыва АССР-ниң хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези». Ынчангаш улустарның ыдыктыг найыралын улам быжыглаары кижи бүрүзүнүң, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң хүндүлүг хүлээлгези болур. Найырал — бистиң күжүвүстүң үнер дөзү, бистиң чедиишкиннеривистиң магадылалы.

М. БАЙЫР-ООЛ,
философия эртемнериниң кандидады.

АЯҢ-ШЫКТА ЧЕЧЕК-ЛЕ

Репортаж

Бо хүннерде Кызылдың дааранылга фабриказы күрүнениң Шынар демдээн тывыскан чаа модельди даарап эгелээн. Ооң хевирин цехте азып каан. Көк, кызыл өңнүг, үүрмек чечектиг пөсту аралаңнап кылгаш, чеңиниң, эдээниң кыдыгларын ак кожаа-биле чараштың хаажылап каан уруглар платьези. Удавас бо бараан садыгларже үнер. Дааранықчылар чаа операцияларга холун чаңчыктырып чадап, бажын шала доңгайтылапкан карак кызыл ижкенген олурлар. Оларның бүгү-ле кичээнгейи — кылган ижинде.

Фабрикада Совет Тываның 40 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыш калбарган. Неделялап түңнеп турар чарышка В. Г. Шевченконуң № 2, А. Н. Тимашкованың № 3 бригадалары тиилекчи болуп турган. Май айда Н. С. Макарованың удурткан № 1 бригада мурнакчыларның одуруунче үнген. Бригада продукция бүдүрериниң планын 104.3 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 110.1 хуу күүсеткен. Бирги сорттуң кылыгларын планнаттынганындан 1.4 хуу ажыр боттандырган. Продукцияның колдуу азы 95.5 хуузу эде кылыышкын чок даараттынган.

Коммунист Н. С. Макарованы хожудаңгай бригадаже чоруткан соонда, үр үе эртпээн. Кижи санын кызыргаш, күш-ажылды организастаарын экижидип тургаш, бригада сөөлгү айларның планын ажыр күүсеткен.

Ооң бирги дузалакчызы — комсорг Люда Стародубцева. Бригадада 30 комсомолчу бар. Оларны ажыктыг ажыл-херектерже углап баштаар ажылды комсорг эки чорудуп турар. Ол бүгү операцияларны кылып өөренип алган. Чаа өөреникчилеп келгеннерге ол бо-ла дузалашкан турар деп, бригадир ону мактап чугаалады. Бис барганывыста ол чаа ажылдап эгелээн Ия Калзаңга сүме каткан тур (үстүнде чурукта).

Бригада айда 12 муң кезек платьени бүдүрүп үндүрер. Май айда эки темп алдынган. Чартык чыл планын ажыр күүседир сорулга салдынган. Хүн нормазын Күш-ажылчы Алдар орденниң ийиги болгаш үшкү чергелериниң эдилекчизи Р. Т. Сумба, мурнакчы дааранықчы Лена Кара-Сал олар (чурукта) ийи катап ажыр күүседип келгеннер.

Беш чыл планын алды кижи, 4 чылдыын 63 кижи амгы үеде доозупкан. Беш айларның уткуштур планы ажыр күүсеттинген. Бо үеде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планга хамаарыштыр 105.2 хуу болган. А продукцияның бот-үнези 0.5 хуу чиигээн.

Май айның продукция сайгарарының планын фабрика 126 хуу, бараанныг продукция сайгарарын 113 хуу боттандырган. Пландан ажыр 92 муң рубльдиң продукциязы сайгартынган. Күрүнениң Шынар демдээн тывыскан продукция бүдүрер план күүсеттинген. «Н» индекстиг продукция бүдүрерин 134 хуу чедирген.

Даараныр машиналарының даажы үзүктел чок бир деске, аяның дыңналып турар. Шевер холдарның бүдүргени платьелер чаңгыс шакта-ла оваланы бээр. Он ажыг чылдар мурнунда ажыл механизастаттынмаан, бүдүрер продукцияның хемчээли эвээш турган. Эки кылган ажыл элеп читпес алдар дээр болгай. Чараш хеп кижиниң каастаар, сагыш-сеткилин көдүрер.

Цех иштинде кезек-кезек кылдыр быжып каан шокар пөстер аяң-шыкта чечек сагындырар. Ажылчыннарның кол кезии база аныяк уруглар. Оларның арыннарында өөрүшкү чайнаан. Хүн нормазын күүседири чаа ажылдап келген кижиге амыранчыг болбас аргажок. Күш-ажылдан таалал алыры — аас-кежик.

А. ХОВАЛЫГ.

ЗАВОДТУҢ БАЗЫМНАРЫ

Кызылдың алгы заводунуң төөгүзүн билип алыр дээш ол бүдүрүлгеге хөй чылдарда ажылдап чораан хоочуннар-биле ужуражып, чугаалашкан мен. Чамдык чижек-фактыларны тодарадып алыр дээш Тыва АССР-ниң Төп күрүне архивинге эрткен чылын кирип, эрги документилер-биле таныжар аргалыг болдум. Аңаа үндезилээш, ылаңгыя күш-ажылдың хоочуннары К. Хүрекпен биле Г. Гавриченко оларның сактыышкыннарынга даянып алгаш, заводтуң эртип келген оруун, ооң ажылчын коллективиниң дугайын номчукчуларга таныштырайн.

Үжен чылдар үезинде маңаа, Кызылга, алгы-кеш эттеп, кылыр болгаш идик-хеп даараар ийи мастерская турган. Бир кижиниң чогаадып кылганы чаңгыс ыяш машина бар. Аңаа үш кижи ажылдап турган. Ийизи ону хол-биле долгап бээрге, үшкүзү аңаа дүк каап бээр. Хүнде 1, 5 идик кылып алыр. Кидис идиктерни өерин база хөм идиктерни даараарын хол-биле кылыр болгаш ажылдың бүдүрүкчүлүү чер албайн баарын хоочун ажылчыннар ам-даа сактып орарлар.

Ынчан кайы-даа мастерскаяга интернационалчы коллективтиң өзээ тургустунган. Орустар, тывалар, хакастар, татарлар болгаш өске-даа нацияның төлээлекчилери бот-боттарын, чугаа-дылын эки билишпес-даа болза, аразында быжыг эп-найыралдыг ажылдап, чурттап турганнар.

Каш чыл эрткенде инженер Юдин бир машинаны эптеп, ажылдаарынга белеткеп каан. Ол инженер кидис идиктер өер ыяш машина база чогааткан. Ооң соонда дүн-хүнде үш ээлчеглиг ажылдап тургаш, 75 хире эжеш кидис идикти бүдүрүп үндүрүптер апарган.

Дайын үезинде завод Кызыл Армияның солдаттарынга, офицерлеринге кидис, сапык идиктер, кышкы тоннар, хол хаптары бүдүреринче шилчээн. Ынчан дүн-хүнде 150 инек, 500 хой, өшкү кежин эттеп кылгаш, Кызылдың идик-хеп даараар мастерскаязынче чорудуп турган.

Ол мастерская ынчан төп почта бажыңының (амгы Кочетов кудумчузунда) дужунга, аңаа эрги кинотеатр чанынга турган. 1944 чылда ол мастерскаяның ажыл-чорудулгазының дугайында Тыва АССР-ниң Төп күрүне архивинде мындыг одуруглар бар: «Мастерская бо чылын 434000 акшаның продукциязын бүдүрер планныг турган. Ону мастерская 371000 акшага, азы 86,5 хуу күүсеткен. Ынчан аңаа бир мастер турган. Ол кижи технорукнуң хүлээлгезин катай харыылаар. Ол чылын завод (мастерская эвес — Ш. Д.) 40223 муң акшаның орулгазын киирип алыр тургаш, 77737 муң акша орулгалыг болган. Социалистиг чарыштың тиилекчилери Дарафеева, Сафронова, Сеңгин-оол, Черкащина болганнар». Мастерская коллективиниң чыл планын күүсетпейн барганының чылдагааны — бедик мергежилдиг кадрлар чедишпезинден, алгы заводунуң талазындан материал-биле хандырылганың үзүктелип турганындан болган дээрзин архив документизинде айыткан.

Дөртен чыл мурнунда хөм идиктерни хол-биле даараар турган болза, ам үш операцияны машина даарап турар. Харын-даа бежен чылдарның төнчүзүнге чедир бир кижи бир эжеш идикти хүнде кылыр, даараар турган. Ам бир кижи хүнде 6—7 эжеш идикти бүдүрүптер апарган. Алгы заводу ол чылдарда ортумаа-биле хүнде 10—15 эжеш идиктер кылыр турган болза, ам хүнде-ле 700 эжеш идикти бүдүрүп турар. База бир деңнелге. Үжен чыл эрткен соонда, 1974 чылда Кызылдың алгы заводу 58 муң эжеш хөм, 65 муң эжеш кидис, 5 муң уруглар идиктерин бүдүрүп үндүрген. Бо сан-чурагайларны база-ла архив документилеринде бижээн. Ынчалза-даа алгы заводунуң баштайгы чылдарының ажыл-чорудулгазы күрархивте чок болганындан заводтуң ол чылдарда бүдүрүп үндүрүп турган продукциязын 1974 чылдыы-биле деңнеп көргүзер арга чок болуп турар. Ындыг-даа болза, ол бүдүрүлгениң механизмнер, дериглелер-биле чепсеглеттингениниң, бедик мергежилдиг ажылчын кадрлар-биле хандыртынганының түңнелинде алгы заводунда улуг өскерлиишкиннер болганын, ооң бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының хемчээлиниң өскенин үстүнде чижектер көргүзүп турар.

Алгы заводунуң хөгжүлдези-биле кады ооң ажылчын кадрларының саны өзүп, оларның билиг, мергежили бедээн. Амгы үеде ол күчүлүг механизмнер, дериглелер-биле чепсегленген, бедик мергежилдиг кадрларлыг улуг бүдүрүлге чери болу берген. Заводка Сундуй Ондар, Увак Ховалыг, Хөлчүкпен Сат, Китаев, Лиханцов болгаш өскелер-даа хөй чылдарда ажылдаан. Олардан күш-ажылчы эстафетаны хүлээп алган кижилер бо хүннерде коллективтиң кол өзээ болуп, бүдүрүлгениң мурнакчылары апаргылаан. Николай Иванович Сагидов, Валентина Семёновна Бормотова беш чылдың бүдүрүлге планын күүсеткилээн. Заводта үени ыракта мурнай берген ажылчыннар база бар. Чижээ, Лидия Николаевна Климова 1985 чылдың март, Антонина Петровна Гордеева ол-ла чылдың апрель, Анастасия Васильевна Левченко келир чылдың июль айларның үлүүнде ажылдап турарлар. Оларның үлегерин аныяк ажылчыннар эдерип, Совет Тываның 40 чыл оюнга уткуштур калбарган чарышка эки киржилгелиг болурун чедип ап, ажылдың чажыттарын билип албышаан, арга-дуржулгазы байлак кижилер апар чыдар.

Кызылдың алгы заводу сөөлгү чылдарда хожудаңгай бүдүрүлгелериниң санындан үнмейн келген. Оларның амгы көргүзүглери бо эрткен айларда база эки эвес болган. Ынчангаш ону чаңгыс-ла чылдагаанга — оларның чаңчыл болган байырлалынга сылдап алгаш, тодаргайы-биле санап, деңнеп көргүспедим. Коллектив амгы үеде уламчылавышаан бар турар бергедээшкиннерин ажып эртер, бүдүрүлге чорудулгазын үениң негелдезинге чедир көдүрер, планныг даалгаларны долдур болгаш ажыр күүседип турар апаар боор деп идегел бар. Чүге дээрге бурунгаар шимчээшкин, чаа чүүлче чүткүл бистиң амыдыралывыстың хоойлузу, негелдези болгай.

Ш. ДОРЖУ.

Ажылчынга сөс

ХАНДЫРЫЛГА ЭКИДЕ

Алгы заводунда ийи кол цех бар. Ооң бирээзи бистии. Ында бродни идиктер даарап турар. Бистиң бригадавысты хоочун ажылчын Г. И. Гавриченко удуртуп турар. «Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп чарыштың эгелекчилериниң бирээзи бистер кидис идик кылыр цехтиң коллективи социалистиг чарышка кыйгырган бис. Керээ ёзугаар чарыштың түңнелин ай санында үндүргеш, тиилекчилерни илередир дээн.

Бир-тээ, күш-ажылчы маргылдааны эгелээн болганывыста, чарыштың негелделерин күүседир дээш ажылдап турар бис. Бо чыл эгезинден бээр материалдыг хандырылга эки болганындан бистиң бригада планныг даалгаларын ай санында күүседип келген. А беш ай дургузунда 2,1 муң эжеш бродни идиктер даарап кылыр планывысты 2,2 муң эжеш кылдыр боттандырдывыс. Маңаа тус-тус кижилерниң киржилгези улуг болган.

Чарышка бистиң бригадавыс үргүлчү бирги черни ээлеп келген. Түңнел ындыг эки болурунга идиглиг болган чүүлдер хөй. Бирээде, бисте күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр кижилер чок болган. Ийиде, ажылчыннарның мергежили бедик, дуржулгазы улгаткан. Үште, идик даараар материалдар-биле хандырылга экижий берген. Ынчангаш кидис идик кылыр цехти чарышка тиилеп, ниити заводтуң көргүзүглеринге улуг үлүүвүстү киирип келдивис. Харын-даа заводтуң кол дааныр күжү бисте онаажы берген дээр болзумза, ында кандыг-даа хөөредиг чок. Чүге дээрге кидис идик кылыр цех бүдүрүлге планын доктаамал күүсетпейн турар. Заводта профэвилел комитединиң кежигүнү кижи болганымда ооң чылдагааннарын чугаалаайн. Бо цехте арагалаар, ажыл шагы үзер чоруктар ам-даа читпээн. Дериглелер орта ажылдавас. Котельнаяның ажылы үзүктелиишкиннинг, ынчангаш цехче доктаамал бүс берип шыдавайн турар. Заводтуң администрациязы, ында хөй-ниити организациялары ол четпестерни эдип алыр дээш чамдык хемчеглерни ап чорудуп турза-даа, эки түңнел ам-даа чедип алдынмаан.

Бистер бөгүн профессионал байырлалывыс — Чиик үлетпүр ажылдакчыларының хүнүн демдеглеп турар бис. Бодум хуумда бо байырлалга уткуштур багай эвес ажылдадым. Мактанып канчаар, ай санында көргүзүглерим мындыг болган. Март айның бүдүрүлге планын 152, апрельдиин — 179 хуу күүсеттим. Май айнын база күүседип алдым. Хүнде эжеш 5 бродни идик даараар планымны 1,5—2 катап ажыр күүседип келдим. Үш операцияны кылып билирим ажылды дүргеп, шалыпкын кылырымга улуг дузалыг болуп турар.

Бригадавыста ажылчыннар ажылды шынарлыг кылыр, сагылга-чурумну быжыглаар, план күүселдезин хандырар сорулгалыг ажылдап, кызымак чорууп көргүзүп турарлар. Бистиң бригадавыста үени мурнап чоруп орар ажылчыннар бар. Бодунуң ажылының мастери Г. И. Гавриченко, И. Л. Чадамба келир чылдың май айның үлүүнде ажылдап турарлар. Ол ышкаш Михаил Ондарның күш-ажылчы көргүзүглери бедик.

Хүннер эрткен тудум-на Совет Тываның 40 чыл оюу чоокшулап олурар. Бистер, совет кижилер, байырлал бүрүзүн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг демдеглээр чаңчылдыг бис. Бригада кежигүннери амгы темпин кошкатпайн тургаш, ол юбилейни бедик көргүзүглерлиг уткуп алыр дээрзин бүзүредип тур мен.

А. БОДРИКОВ, ажылчын, заводта профэвилел комитединиң кежигүнү.

АЖЫКТЫГ КЫЛДЫР ЭРТТИРЗИН ДЭЭШ

Өөредилге чылы доозулган. Уругларның чайгы дыштанылгазы эгелээн. Ажы-төлүнүң чедиишкинниг өөренгеш дараазында классче шилчээни ада-иелерге улуг өөрүшкү. Уругларның чедиишкиннери, четпестери ада-иениң кичээнгейинден дашкаар туруп болбас.

Бай-Тал суурда хөй ада-иелерниң уруглары эки өөредилгелиг болуп турарындан аңгыда, арыг-силиг, үлегерлиг сагылга-чурумнуг боол, мактадып турар. Ындыг уругларны кижизидип турар ада-иелерге Сара Куңгаа, Хеймер-оол Саяты, Эрес-оол Чүлдүм-оол, Дуюг Салчак, Крас Кызылбай, Допул Донгак болгаш өске-даа он-он кижилер хамааржыр. Уруглары кошкак өөренип, кичээл үзе бээр ада-иелер база турган. Олар уругларының кичээлдеринге доктаамал олуржуп тургаш, класс хуралдарынга кээп, башкылар-биле сүмележип, уругларының бот-кичээл кылырын хынап турар апарганының түңнелинде ол кошкак өөренип турган өөреникчилерниң өөредилгези экижээн. Ада-иениң хайгааралы кайы хире чугулал дээрзин оон көскү-дүр.

Уругларның өөренири эки-даа болза, оларның өөредилгезин сонуургап, школаже келбес, кичээлдерге олурушпас ада-иелер бары хомуданчыг. Оон аңгыда чамдык малчын ада-иелер уругларының өөредилгезин кээп сонуургавас боор чоруктар бар. Олар өөреникчилеринче эвээш кичээнгей салып, херек чүүлдер-биле чедир хандырбайн турар-даа таварылгаларны чок деп болбас.

Уругларның келир үезинге, оларның төлептиг кижилер болурунга чүгле школаның эвес, ада-иениң салдары улуг. Ада-ие школа-биле, класс башкызы-биле сырый харылзаалыг болур болза, уругларның өөредилгезинге салдарлыг болур болгаш оларның аажы-чаңын хевирлеп кижизидеринге бергедээшкиннер-даа турбас ужурлуг.

Бо хүннерде уругларның чайгы дыштанылгазы эгелээн. Уругларның дыштанылганы солун, ажыктыг эрттирерипге ада-иелерниң киржилгези база хайгааралы эргежок чугула.

З. САЛЧАК.
Бай-Тайга район.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң

Чарлыы

(Уланчызы. Эгезн № 134 «Шында»).

Кызыл Мандаажиковна **Канчыыр-оол** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң сан килдизиниң техажылчыны.

Дыртынай Макыштаевна **Күдер-оол** — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Степан Биче-оолович **Маадыр-оол** — СЭКП райкомунуң ажыл-агый эргелекчизи.

Очур-оол Лопсанович **Монгуш** — райпо ажылчыны.

Соскар Суворовна **Сундуй** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң социал хандырылга килдизиниң улуг бухгалтери.

Чудур Монгушовна **Ховалыг** — районнуң кино четкизиниң дирекциязының кол бухгалтери.

Долбаа Донгаковна **Хуурак** — Торгалыгның участок эмнелгезиниң ажылчыны.

Чооду Төгеровна **Шимит-маа** — СЭКП райкомунуң оргкилдис эргелекчизиниң оралакчызы.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Александр Егорович **Бычков** — Хадың ортумак школазының директору.

Вера Антоновна **Бычкова** — Хадың ортумак школазының башкызы.

Анна Григорьевна **Гончарова** — районуң повары.

Нина Александровна **Евтешина** — Туранның № 1 ортумак школазының башкызы.

Людмила Фадеевна **Маланникова** — Хадың ортумак школазының башкызы.

Анастасия Васильевна **Формова** — Хадың ортумак школазының башкызы.

Владимир Иванович **Чернышов** — «Новосибирскдорстрой» трестиң № 833 тудуг эргелелиниң бульдозер машинизи.

Мария Прохоровна **Чернышова** — «Новосибирскдорстрой» трестиң № 833 тудуг эргелелиниң кол бухгалтери.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Елизавета Бедиковна **Авыкаа** — райпо ажылчыны.

Негей Ажын-ооловна **Бадарчы** — «Чодураа» совхозтуң ажылчыны.

Мая Натпит-ооловна **Даваа** — «О. Шынаа» совхозтуң ажылчыны.

Прасковья Петровна **Казачкова** — районуң садыгжызы.

Евдокия Семёновна **Малышева** — Самагалдайның орук-септелге-тудуг участогунуң ажылчыны.

Чумбу Комбуевич **Ондар** — «Тес-Хем» совхозтуң малчыны.

Долгар Ондаровна **Оюн-Бартан** — районнуң улус судунуң улус судьязы.

Чымдан Кара-оолович **Сат** — «Чодураа» совхозтуң ажылчыны.

Александра Фатеевна **Яковлева** — Шуурмак суурда пенсионер.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Мария Васильевна **Анфалова** — Шагаан-Арыгның райүлетпүр комбинадының улуг бухгалтери.

Евдокия Григорьевна **Балуева** — райпо ажылчыны.

Пелагея Семёновна **Бирюкова** — райпо повары.

Лилия Владимировна **Бологова** — № 7456 төп ажаалга кассазының кол бухгалтери.

Иван Александрович **Верешагин** — Шагаан-Арыгның райүлетпүр комбинадының машинизи.

Чылбак Седеновна **Дембрель** — райпо садыгжызы.

Полина Васильевна **Дмитриченко** — «Шагонартяжстрой» трестиң № 42 тудуг эргелелиниң начальниги.

Мария Ховалыговна **Донгак** — Шагаан-Арыгның харылзаа белдириниң Ак-Туруг салбырының начальниги.

Монгуш Ойнааровна **Донгур-оол** — Ак-Туругнуң № 7 ортумак ПТУ-нуң ажылчыны.

Михаил Михайлович **Дюкарев** — райпо ажылчыны.

Любовь Николаевна **Козулина** — «Шагонартяжстрой» трестиң чуртталга-ажыглал эргелелиниң бухгалтери.

Ангелина Ивановна **Корнилова** — № 7456 ажаалга кассазының эргелекчизи.

Оолак Тюлюшовна **Монгуш** — Булуң-Терек ортумак школазының башкызы.

Хураган Монгушовна **Монгуш** — Булуң-Терек ортумак школазының техажылчыны.

Михаил Матвеевич **Мошарин** — «Шагонартяжстрой» трестиң № 42 тудуг эргелелиниң электрослесары.

Валентина Павловна **Подкопаева** — «Шагонартяжстрой» трестиң № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчизи.

Степан Николаевич **Рудь** — Шагаан-Арыгның харылзаа белдириниң электромонтёру.

Антонина Тихоновна **Сандан** — Булуң-Терек ортумак школазының интернадының техажылчыны.

Зоя Дадар-ооловна **Ховалыг** — Шагаан-Арыгның харылзаа белдириниң Арыг-Бажында салбырының начальниги.

Анастасия Васильевна **Чернышова** — Шагаан-Арыгның харылзаа белдириниң Арыг-Үзүүнде салбырының начальниги.

Трифон Тимофеевич **Шабалин** — «Шагонартяжстрой» трестиң чуртталга-ажыглал эргелелиниң начальниги.

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Дина Михайловна **Алеева** — үлетпүр барааннар садыының № 14 магазининиң экспедитору.

Любовь Кирилловна **Ахмова** — ростекстилторгтуң мөөңнеп садар бүдүрүлгезиниң кол бухгалтери.

Григорий Васильевич **Беспалов** — заводтуң кадрлар килдизиниң начальниги.

Людмила Александровна **Бузина** — Тываның хөгжүм-шии театрының режиссёру.

Иван Фёдорович **Буркут** — Тываның хөгжүм-шии театрының өрт албанының ажылчыны.

Зинаида Тимофеевна **Бурлнова** — республиканың Чурт үлетпүрүнүң министерствозунуң чурук-каасталга болгаш белектер бүдүрериниң талазы-биле шенелде бүдүрүлгезиниң продукция сайгарарының мастери.

Семён Лукич **Бухтуев** — уругларның музыка школазының башкызы.

(Уланчылыг).

Белоруссияны хостааның 40 чылынга

АЛДАР БАЗЫРЫЫНЫҢ КЫРЫНДА ДӨРТ ЧЫДА

Төрелдериниң мечээни черлериден улустуң эккелгени довураа-биле салдынган черде, Минск чоогунда, Алдарның базырыында булуңналдыр чондунган дөрт чыда бедип үне берген турар. 40 чыл мурнунда «Төп» деп гитлерчи шеригниң бөлүүн узуткаарынга киришкен үшкү Белорус болгаш бирги Прибалтика фронтуларының дайынчы кады ажылдажылгазынга ол тураскааттынган.

Фронтуларның миллион ажыг бөлүглежиишкиннериниң чүгле дөрт солдадындан СЭТА-ның корреспондентизи кыска дөрт интервью алган.

— **С. Н. Кочнов**, гвардейжи минометтар батареязының командири чораан (1-ги Белорус фронт):

— Мен чээрби харлыг турган, Москваның «Компрессор» заводунга ажылдап турдум. Ынчан алдарлыг «Катюшаларны» аңаа кылып үндүрүп турган чүве. Ол бүдүрүлгениң комсомолчуларының дилээ-биле ол машиналарның полугун тургускан, аңаа мен эки турачы болуп кирдим. Сталинград, Курск дээрбээ, Белоруссия, Днепр болгаш Припяти хемнерниң унаарынга кадыг-берге тулчуушкуннар болгулаан. Белоруссия дээш тулчуушкуннар соонда, бистиң оруувус ам чүгле бурунгаар — чүгле Берлинче дээрзи билдине берген.

Н. И. Степанов, адыгжы батальонунуң комсоругу чораан (2-ги Белорус фронт):

— Метротудугның «Электрозаводская» шахтазының комсоругу турган мен. Ачам — делегейниң бирги дайынының Георгий орденнериниң бүрүн эдилекчизи — инвалид турган. Ынчангаш бистиң өг-бүлевистиң мурнундан гитлержилерге удур демисежир деп шиитпирлеп алган мен.

Белоруссия дээш тулчуушкуннарның бирээзинге бистиң командиривис өлүрткен. Батальонунуң дайынчыларын атакаже командылап киирдим. Ол тулчуушкун дээш Ада-чурт Дайыны орденниң ийиги чергези-биле шаңнаттым. Ынчалзаа биске кол өөрүнчүг шаңнал болза, дарлалдан хостап алганывыс чоннуң арыннарында чайнаан өөрүшкү болган.

М. Обшириц, старшина, чуък машиназының чолаачызы чораан (3-кү Белорус фронт):

— Бистиң автомобиль салбыры ынчан Тадеуш Костюшко аттыг бирги польша дивизиязын хандырып турган. Фронтуже чепсек-херекселдерни чедирип, оон — балыглатканнарны бээр дажыглап турдувус. Бир катап, балыглатканнарны алгаш, тылче углапкан мен. Хенертен-не мурнувуска мотоциклдерлиг үш фашист көстүп келген. Канчаар-даа арга чокка оларның кырынче машинамны дорт тудупкаш, оларны узуткааш, санитар батальонунга келгеш, балыгладыканымны ам эскерген мен. 1944 чылдың июньда болган тулчуушкуннарны Ада-чурт Дайыны орденниң бирги чергези меңээ сагындырып кээр.

Е. В. Ярославцев, авиатехник чораан (1-ги Прибалтика фронтузу):

— Бистиң ужудукчуларывыс эрес-маадырлыг-ла тулчуушканнар. Оларның аразында — мээң звено командирим, Совет Эвилелиниң Маадыры Василий Крючков база бар.

Белоруссияның дээринге бистиң ужар чүүлувус бүрүн тергиидеп турган. Витебск чоогунда Бешенковичиге эвилелчи шериг төлээлериниң болгаш Барыын чүктүң журналистериниң төлээлери келгенин сактып тур мен. Гитлержи беш дивизияны чылча шапканывыс шөлге келгеш, оларның чамдыктары мынчаар айтырып турдулар: «Бо хире чылча шавышкынны чүгле беш хонукта кылганыңар ол бе? Бистиң Нормандияда демисежирибиле барган дайынчыларывыска дөрт муңдыг хонук болза!».

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Армия генералы **П. И. Батовтуң** тайылбыры:

— Ынчан мен 65-ки арминың командылакчызы турдум. Ол армия 1-ги Белорус фронтунуң составынга дайылдажып турган. Бистиң мурнувуста салдынган сорулгаларның хемчээли дыка улуг. «Багратион» деп тулчуушкунну белеткээринге Совет командылал чырдириг күш талазы-биле ийи катап, танкылар талазы-биле дөрт катап ажыг артык күштү тургускан. Артиллерия, ужар чүүл талазы-биле бистиң күжүвүс дыка артык турган. Июнь айның эгезинде бистиң арминың командылал пунктузунга Кол командылал чериниң төлээзи Г. К. Жуков болгаш фронт командылакчызы К. К. Рокоссовский оларның келгенин сактыдыр мен. Улуг күштерниң чаңгыс эртип шыдавазы, ылангыя танкылар чаңгыс эртип шыдавас деп немецтерниң санап турганы малгаштыг черлерден кол согуну эгелээр деп бодап турарывысты илеткелдим. Бистиң планывысты чүүлдүг деп бадылаан. Июнь 23-те дөрт фронтунуң дайынчылары дайзынче хенертен халдаан. Ол тулчуушкуннарга бистиң 65-ки армиявыс 17 муң фашист солдаттарны узуткаан болгаш 10 муң ажыг солдаттарны тудуп алган.

Белоруссия дээш тулчуушкуннар солдаттарның болгаш офицерлерниң массалыг маадырлыг чоруунуң үлегер-чижээн көргүскен. Ол — Ада-чурттуң Улуг дайынының эң улуг тулчуушкуннарының бирээзи болган.

В. ЛЕВИН.

СЭТА-ның корр.
Минск.

БУРУУ ШАПКАН

ДАМАСК. (СЭТА). Сирияның президентизи Х. Асад АКШ-тың болгаш Израильдиң чагырыкчы бөлүктериниң Чоокку Чөөн чүкке дайынны катап өскүдер дээн оралдажышкыннарын шиитпирлиг буруу шапкан. Португалияның Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары А. Куньялдың аңаа чорааның үезинде ооң-биле ужуражышкынга Сирия америк империализм-биле Тель-Авивтиң сүлчээлеринге удурланып, арабтарның национал эргелерин камгалаар апаарын медеглээн.

А. Куньял итали ажылчы чоннарның Сирияның болгаш өске-даа араб чурттарның агрессияга удур шыныг демиселинге эп-сеткил каттыштырылгазын илергейлээн.

ЛИВАНДА БАЙДАЛ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Июньнуң баштайгы неделязында Бейрутта байдал база катап шыңгыырап, мурнунда ында-хала боол турган удур-дедир аткылажыышкыннар дүнелерде кадыг-дошкун байдалче кирип, үгер.боолорның күштүг адыышкыннары боол турар. Найысылалдың дыка хөй чуртталга кварталдарын боолаан. Тайбың чурттакчыларның аразында өлген кижилер бар. Бейрутту Чөөн болгаш Барыын кезектерге чарган аңгылаашкын шугумунга снайперниң адыышкынындан дайылдажыышкын соксадышкынының бир француз хайгаарақчызы өлген, ийи француз шериг кижилер балыглаан.

Выборг операциязының 40 чылынга

КАРЕЛ МОЙНАЛЫККА ТИИЛЕЛГЕ

40 чыл мурнунда — 1944 чылдың июнь 10-дан 20-ге чедир совет шериглер Выборгтуң шаап халдаашкын операциязын кылган.

Дээди Кол командылалдың ставказы Ленинград болгаш Карелия фронтуларынга үзүк-соксаал чок согуушкуннар-биле Карел мойналынга болгаш Мурнуу Карелияда дайзынны чылча шаапкаш, түр үеде ажылеткен турган совет черлерин хостаташ, ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарынче үнүп кээрин дужааган.

Карель мойналыкка 3-кү болгаш 4-кү армия корпустары камгаланып турган, ол ышкаш аңаа ак финн армияның кол курлавырлары турган. Дайзын 120 километр ханы кончуг быжыг камгалал черлерин тургускан. Финн мугулдурунга янзы-бүрү хевирлерниң 160 ажыг корабльдери турган.

Совет командылалдың бодалын ёзугаар Выборг операциязының үезинде 21-ги арминың шериглери кол согуушкунну Белоостров, Выборг талазынче кылыр, ол хоорайны операцияның 9-10-гу хүнүнде хостап алыр ужурлуг турган. Бистиң шериглеривистиң хөделиишкиннеринге Балтий флодунуң корабльдери дузалаар дээн.

Июнь 10-да Ленинград фронтузунуң 21-ги армиязы Карел мойналыкта күчүлүг камгалалдарны штурмнап эгелээн. Дайзынның хүн кожазында 23-кү армия база шаап халдап кирген.

Июнь 13-түң дүнезинде бистиң шериглеривис дайзынның камгалалының ийиги куржаанга чеде берген. Ол тулчуушкуннар үезинде улуг сержант Н. А. Залетовтуң эки дайылдажып турарының дугайында медээ бүгү фронтуга дыңналы бергенин сактып ор мен. Ротазының командири балыгланы бээрге, Залетов ону солаан болгаш кедергей быжыглаан бедикти ажылеп алыр дээш тулчуушкунну чедиишкинниг удурткан. Дидим болгаш бидилиг хөделгени дээш, Залетов Алдар орденниң бирги чергези-биле шаңнаткан болгаш аңаа офицер атты тывыскан.

Ийиги куржаг дээш тулчуушкуннарга 1-ги гвардейжи танк бригадазы шылгараан, ол Кутерселька дээр чугула камгалал белдириң ооп эртер маневрны кылган.

Дайзынның командылалы Выборг чаныңче база Вуоксу хемче 5-ки армия корпузун дүвү-далаш октаан. Ынчалза-даа бистиң дайынчыларывыстың дүргени шаап халдаашкыныы дайзын доктаадып шыдавайн барган. Июнь 20-де Выборгка совет туг киискип берген.

Маадырлыг чорук шуут массалыг турган. 69 муң ажыг дайынчыга чазак шаңналдарын тывыскан, 27 кижи, ооң иштинде бо одуругларның автору, Совет Эвилелиниң Маадыры атка төлептиг болган. 48 каттыжыышкын болгаш кезек Выборгтуң болгаш Ленинградтың деп хүндүлүг аттарны алган.

Выборг операциязынга совет шериглер дайзынның улуг бөлүглежиишкинин чылча шаапкан болгаш 110-130 километр бурунгаарлай берген. Финляндияның шериг-политиктиг байдалы дыка баксыраан, Свирь-Петрозаводск операциязы Карелия фронтузунуң чорударынга таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Халашкан генерал-майор А. Г. АФАНАСЬЕВ — 63-кү гвардейжи адыгжы дивизияның 190-гы адыгжы полугунуң ынчаардагы командири.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ДЬЕНБЬЕНФУ — ВЬЕТНАМНЫҢ ЧОРГААРАЛЫ

Чурттуң соңгу-барыын талазында Дьенбьенфу шыназының ады бөгүн Вьетнам Социалистиг Республиканың кижи бүрүзүнге билдингир. Демократтыг күрүнеге удур дайынны өскүдүп үндүргеш, ол черге улуг шериг баазазын тургускан болгаш 16 муң солдаттыг шериг бөлүглежиишкинин мөөңнээн француз колонизаторларның шериглерин ашкан шиитпирлиг тиилелгени аңаа үжен чыл мурнунда, 1954 чылдың май 7-де, Вьетнамның улусчу армиязы чедип алган. Ынчан вьетнам патриоттарның сүрлүг шавар халдаашкынын эжелекчилер ара доктаадып шыдаваан.

Чурттуң соңгу талазында Дьенбьенфу чаңынга тиилелгени чедип алганы-биле холбаштыр социализмни тургузарынга таарымчалыг байдалдар тургустунган. Дьенбьенфунуң маадырлыг чаңчылдары бөгүн ол девискээрниң чурттакчыларының эрес-шудургу тайбың ажыл-ижинде уламчылап турар. Ында чуртталга бажыңнары, эмнелгелерни, стадионнарны тудуп, арга-ыяштыг чаа черлерни калбарты берген.

ЧУРУКТА: музей хериминиң иштинде, ооң материалдары Дьенбьенфу шыназынга тулчуушкунуң төөгүзү-биле таныштырар.

А. МИНЕЕВТИҢ фотозу.

СЭТА.

ИРАН-ИРАК ФРОНТУДА

БАГДАД. (СЭТА). Ирактың кол шериг командылалының иран-ирак фронтуда дайын чорудулгаларының дугайында ээлчеглиг медээзинде соңгу участокта дайзынның мөөңнелген черниче элээн каш согуушкуннарны кылгаш, ооң дириг күжүнге болгаш дайынчы техниказынга чидиригни таварыштырганын айыткан.

Июнь алдының дүнезинде ирак артиллерия Иранның Дизфуль, Месдажде-Солейман болгаш Нехавенд хоорайларында чамдык черлерни боолаашкынга таварыштырган.

Басрада, Мандалиде болгаш Зурбатияда иракка адар иран артиллериязының одуундан дыка хөй чуртталга бажыңнары, административ бажыңнар, школалар болгаш өске-даа хамааты тудуглар үрелген. 140 хире кижи өлген болгаш балыглаан.

НИКОСИЯ. (СЭТА). Тегеран радиозунуң дыңнатканы-биле алырга, Ирактың шериг-агаар күштериниң самолёттары июнь алдының дүнезинде иран Нехавенд хоорайже агаардан халдаан. Бомбалаашкын түңнелинде 270 ажыг кижи өлген болгаш балыглаан, дыка хөй үрелиишкиннер болган. Ооң мурнунда хүн ирак самолёттар Бане хоорайны согуушкунга база таварыштырган.

ЭВИЛЕЛДЕШКЕН РЕСПУБЛИКАЛАРДА

РСФСР

«Ростсельмашта» чоокта чаа ажыглалга кирген цех тараа ажаар комбайннарның шынарын хынаар хүлээлгелиг. Бүдүрүп үндүрген тараа ажаар машина бүрүзүнүң бүгү системазын шуптузунуң хыналда шенелдезин чорудар херексел-тургузугларны мында тургускан.

Цехтиң ийи конвейер шугумун дамчыштыр хонукта 300 ажыг комбайннар хыналданы эртип турар. Чаа «Ниваларны» одаар чүүл, сут-биле долдурган соонда, платформаларга көдүрүп, бүдүн шак дургузунда силгип, оларның гидросистемаларынче нарын шүүр өттүр үстү эрттирип, будуп, кургадыр камерага изидер.

— «Дон» сериялыг бедик бүдүрүкчүлүг комбайннар бүдүрүп үндүреринге белеткенип тура, «Ростсельмаштың» коллективи «Ниваның» шынарын бедидер дээш улуг ажылды чорудуп турар. Механизаторларның саналдарын өөренмишаан, «Ростсельмаштың» коллективи комбайнның техниктиг характеристиказын экижидериниң комплекстиг программазын боттандырып кирипкен. Эптелге цегинин конструкциязын чааарткан, кезектер эптээриниң чаа технологтуг аргаларын ажыглалда киирген. База бир чаа цехтиң ажыглалга киргени-биле машиналарның шынары улам бедиир.

БЕЛОРУССИЯ

Минскиниң С. М. Киров аттыг станок-инструмент заводу бедик шынарлыг каңдан кылган сөөртүп келген инструментилерге херегleli кызырылган. Ындыг херекселдерни хуусаазы эртип эгелей берген кезектерден заводтуң бодунда кылып турар апарган.

Металлды катап тургузарының экономиктиг бөдүүн аргазын шиңгээдип алырынга Украинаның Эртемнер академиязының Е. О. Патон аттыг электри-каңналга институдунуң эртемденнери дузалаан.

Камналгалыг чаа технологияларны чогаадып, ажыглалга киирери — бүдүрүлгениң эртемденнер-биле кады ажылдажылгазының кол утгланыышкыны болур. Чижээ, ажыглаттынып каапкан демир кескиндизин катап тургузуп, констуң чарыгдалын эвээжедир арганы база тыпкан.

УЗБЕКИСТАН

Навои областың Кызылтепин районунуң «Москва» колхозунуң суурунуң төп кудумчузунче доктааттыыган шагын ёзугаар ийи рефрижераторлар, оон соондан кооператорларның «Автомагазини» чедип кээр. Оларның келир үезинде бажыңнарның херим эжиктеринде капуста, редиска, чеснок-биле долдурган хааржактарны белеткеп каан болур. Машиналар чуъкту садыг четкилеринге дораан чедире бээр, ооң кезнин «Ан-2» деп самолётка чүдүргеш, ыракқы одарларда малчыннар турлагларынга чедирер.

— Бо чылдан эгелеп, чаа дужутту тускай керзээлер ёзугаар чурттакчы чоннуң бажыңнарындан барып сөөртүп алыр кылдыр доктааткан. Бо дээрге чурттакчы чонга таарымчалыг болган — транспорт, сава дутайындан сагыш човавас, саваны мастерскаяда кылып турар — деп, облпотребсоюзтуң баштаар чериниң даргазы М. Намазов чугаалаан.

Төпчүткен сөөртүлгениң ажыглаанының түңнелинде нэдээ ажыл-агый продуктуларының артыкшылын чондан садып алырының хемчээлин дораан өстүрген. Чондан ногаа, чимис, сүт, эът хүлээп алыры-биле чаа соодукчу камераларын тудуп, ооң мурнунда турган соодукчуларның күжүн улгаттырган.

ГРУЗИЯ

Грузияның бүгү ажыл-агыйларында сүт-бараан фермаларының дериг-херекселдерин септеп, ажаарын РАҮК-туң инженер-албаны долузу-биле хүлээнип алган.

Чүгле Цителцкарой районда 12 бригада тургустунган, бо дээрге херектиг артык кезектер-биле хандыртынган көжүп чоруур мастерскаялар-дыр. Төп диспетчер чери ажыл-агыйларның чагыгларын дүрген күүседип, дузаны адрестер ёзугаар чорудуп турар.

Ажылды ынчаар организастаан түңнелинде районда техниканың анаа турар чоруу ийи катап эвээжээн, сүт саалдазы эрткен чылга деңнээрге бүдүн чартык катап өскен. Ам Грузияда алды чүс ажыг ындыг бригадалар ажылдап турар.

(СЭТА-ның корр.).

АЖЫГЛАЛГА ХУУСАА БЕТИНДЕ КИИРГЕН

ХАНОЙ. (СЭТА). Социалистиг Вьетнамның химия үлетпүрүнүң эң улуг бүдүрүлгези — Ламтхаонуң суперфосфат заводунуң ийиги ээлчээн ажыглалга төлевилеттингени хуусаазындан чартык чыл мурнады кирген.

Ламтхао заводу — совет-вьетнам экономиктиг кады ажылдажылганың баштайгы бүдүрүлгелериниң бирээзи. Бо бүдүрүлге чээрби ажыг чыл ажылдап турар. Ынчангаш ол бүгү чылдарның дургузунда чемишчидилгелер кылып үндүрер планнарын онаалдаларын коллектив үргүлчү ажыр күүседип келген. Вьетнамче Американың Каттышкан Штаттарының агрессиязының үезинде америк ужар чүүлдүн кадыг-дошкун бомбалаашкыннары безин заводтуң үзүк-соксаал чокка таарымчалыг ажылдаарын үреп шыдаваан.

Ийиги ээлчег улус ажыл-агыйынга кедергей чугула продукция кылып үндүрерин ийи катап көвүдедир болгаш чылда чемишчидилгелерин 300 муң тонна чедир бүдүрер арганы берген. А суперфосфаттарның тонна бүрүзү — республиканың кол аъш-чем культуразы — рис дүжүдүнге улуг немелде болур.

Социалистиг тургузуушкун херээнге вьетнам улуска көргүзүп турар улуг дузаламчызы дээш СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң чазаанга, бүгү совет улуска Вьетнам Социалистиг Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиргишкинни илергейлээн.

ХҮН ЧУРУМУНДА — КӨДЭЭНИҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

СОФИЯ. (СЭТА). Көдээниң болгаш көдээ чурттакчыларның социологиязының талазы-биле ажылчын бөлүктүң дөрткү хуралы Болгария Улус Республиканың Ловеч хоорайында ажыттынган. Европаның социалистиг чурттарының эртемнер академияларының «Социалистиг ниитилелде социал структураларның эволюциязы» дээр айтырыг комиссиязының чанында ол бөлүк тургустунган. Ында Болгариядан, Венгриядан, ГДР-ден, Польшадан, ССРЭ-ден болгаш Чехословакиядан эртемден социологтар киржип турар.

Хуралдың киржикчилери теоретиктиг чамдык айтырыгларны чугаалажыр, «Социал-аңгы структуразын катап тургузарынга база көдээниң амыдыралының хевиринге ниити болгаш онзагай чүүлдер» деп темага илеткелдерни кылыр. Социалистиг чурттарда көдээниң болгаш көдээ чурттакчыларның амыдыралының социологтуг шинчилелдерин деңнеп көөр талазы-биле төлевилелди болгаш нормативтиг материалдарны база көрүп болгаш хүлээп алыр.

ОЛ КАТАПТАВАС УЖУРЛУГ

ФРАНЦИЯ. Верден хоорай шериг талазы-биле угаан-сарыыл чок болгаш чорукттуң демдээ болу берген. Делегейниң бирги дайынының чылдарында мында калыг-дошкун тулчуушкуннар болуп, чартык миллион ажыг кижи өлүрткен. Шериг хөөрлер-биле хүрээлеттинген шивээ хоорай Верден аңаа болган ханныг өлүрүкчү чоруктуң коргунчуг байдалдарын, чүс-чүс муң кижилерниң хей черге өлүрткенинин дугайын сагындырып келир.

ЧУРУКТА: делегейниң ийи дайынынарының үезинде Верденге өлүрткен кижилерниң тураскаалы.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Тываның хөгжүм-шии театрының артистери Г. Хмеликтиң «А ол дөмей-ле дескинип турар» деп фантастиктиг баштак шиизин ургуларга бараалгадып эгелээн. Шииниң режиссёр Людмила Бузина тургускан, чурук каасталгазы Николай Самданның. Театрның орус болгаш тыва артистери ук шииде ойнап турар.

ЧУРУКТА: шииден көргүлүг.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотозу.

МООЛДУҢ КЫЗЫ

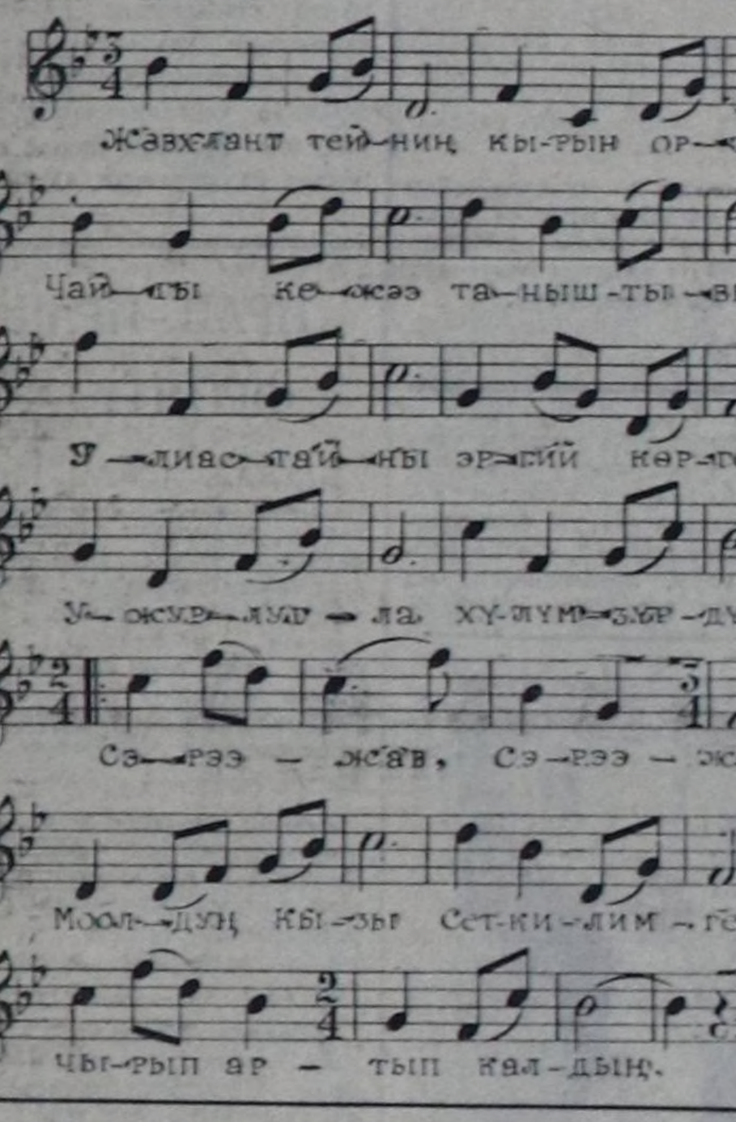
Сөзү А. Арапчорнуу — Аялгазы М. Мунзуктуу.

Жавхлант тейниң кырын орта
Чайгы кежээ таныштывыс —
Улиастайның эргий көргеш,
Ужурлуг-ла хүлүмзүрдүң.
Сераэжав, Сераэжав —
Моолдуң кызы
Сеткилимге чырып артып калдың.

Чиңгир шыгын сүрүг шыпкан
Чигэстей хем мөңгүннелген.
Хоюг үнүң уян арыг
Холум туткаш ырлап бердиң.
Сераэжав, Сераэжав —
Моолдуң кызы
Сеткилимге чырып артып калдың.

Соккан чүрек одун хойлааш,
Соңгу түкче ырай бээр мен.
Кызыгаарлар үзе кирбес
Кыйгыржып кээр ырывыс бар.
Сераэжав, Сераэжав —
Моолдуң кызы
Сеткилимге чырып артып калдың.

Дээрде шашкан Отгонтэнгэр,
Делгем хову ырак-даа бол,
Акы-дуңма найыралдыг,
Аалдажып кээр кожалар бис.
Сераэжав, Сераэжав —
Моолдуң кызы
Сеткилимге чырып артып калдың.

СОНЕТТЕР

Успа-Хөлдүң шынаазынга,
Сиген кезип турувуста
Узун дүн дег кара чажың
Шимелдези болуп чордум.
Чалгы сүржүп, челип келгеш,
Чодаларны чуй шаап туржук.

Чайкалар кылыйтып кээп,
Чолду биске күзеп туржук.
Чалыы шаавыс эки хүнү,
Сагыштардан балалбас-даа.
Ындыг эргим шак ол чайны,
Ырым ышкаш утпас-тыр мен.
Аныяк кые чаңымда ышкаш,
Ак-көк Успа чалгывышаан...

. . .

Айдың дүне төрүттүнген хүнүң уткуп,
Аяк хээлиг ховар торгу сеңээ сундум.
Өөрээниң илередип куспактаптың,
Өрү дээрде төгерик ай көрген чүве.
Айлар, чылдар аралажып эртее-эртее,
Аравыста харылзаавыс ырай берген.
Челер аъттыг делгем хову кежери дег,
Сени сүргеш, мынчага дээр четпейн баардым.
Ындыг-ла-дыр. Ырай берген чурттап чор сен
Ынакшылым оду-көзү| хөрлээ хевээр —
Артып калган чырык чаагай чуртталгамда
Араңарга үнүп, кирип чоруур дээн мен.
Аяк хээлиг ховар торгу элеп калыр,
Акшаан-даа бол, ынакшыл чер уттунмас-тыр.

М. МАДОН.

СИМФОНИЯ ОРКЕСТРИН ДЫҢНАП ОРА

Совет Тываның 40 чылынга тураскааткан совет ыры фестивалы чоокта чаа эрткенин билир бис. Бистиң Эрзинге симфония оркестри ойнап чораан. Тыва композиторларның сөөлгү чылдарда бижээн янзы-бүрү жанрларга чогаалдарын оркестр күүседип турар. Ол ышкаш классика музыказындан сураглыг композиторларның чогаалдарын симфония оркестри база күүседип турар болду. Оркестрниң төөгүзүн, ооң тургузукчуларын, дирижёрларын база композиторларының дугайын Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы Н. Б. Тыртык-Кара көдээ ишчилерге таныштырып, тайылбырлап турары база эки.

Симфония музыказын мынчаар тайылбырлап, чоңга пептередип, ону дыңнаарынга чонну чаңчыктырары эстетиктиг кижизидилгениң чугула айтырыгларының бирээзи болур-дур деп бодап тур бис. Чоннуң ниити культура деңнелин-даа бедидеринге ол улуг салдарлыг-дыр.

Ук концерттерге кол дирижёр Б. Нухов чогаалдарга тайылбырны кылбышаан, боду база дирижёрлап турган. Ыраажы Вероника Норбунуң күүселдерин. Виктор Токаның оркестрге дирижёрлааны-даа эки болган. Сеткилге чоок, аяныг чараш аялгаларны хөйнү дыңналывыс.

Бистиң республикада шак мындыг улуг оркестр тургустунгаш ам он сес чыл чедип, ол улам сайзырап оралы кончуг өөрүнчүг-дүр. Ынчалза-даа симфония оркестри көдээ районнарже чүге ховар үнерил? Районнарда улусчу оркестрлерге, музыка школаларынга-даа дуза чедирип болбас деп бе?

Моон соңгаар районнарже баарда ниитизи-биле «симфония деп чүл?», ол чеже болгаш кандыг инструментилерден тургустунганын дээрзин база калбак көрүкчүге чедимчир кылдыр тайылбырлап бээр болза эки боор. Бир-тээ оркестр дыка шыырак чогаалдарны ойнап турар болганда, бистиң көдээде дыңнакчыларывыска чоок, билдингир болуру-биле хакас, бурят, моол композиторларның чогаалдарындан күүсетсе кандыгыл? Бистер башкылар орус болгаш даштыкы-даа сураглыг композиторларның чогаалдарындан концерттерни дыңнаксап арттывыс. Оркестрниң биске моон соңгаар-даа аалдап кээрин манаар бис.

Фестивальдың концерттерин бистиң Нарын суурга баш удур дыңнадып кагбаан, билет садар кижи база баштай келбээн, ынчангаш бүгү-ле чүве далаш кадында болганы таарымча чок болган.

Моон соңгаар бо оркестрни хөй чон чыылган улуг байырлалдарга ойнаар кылдыр көдээ районнарже чорудуп турар болза эки деп бодап тур бис.

В. КАВАА.
Е. КУНЧУН.
А. ШОЙЛУК.
И. БАЗАН.
Нарын школазының башкылары.

Үлегерлиг корум-чурум дээш

КИЧЭЭНЕЙГЕ АЛЫР

Саглы көдээ Совединиң күүскому, суурда хөй-ниити организациялар корум-чурумну быжыглаарынче угланган хемчеглерни ап чорудуп турар. Ындыг-даа болза ол хемчеглерниң дээштиг амдаа чавыс. Ооң түңнелинде хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдыр бээр таварылгалар бар. Көдээ Советтиң девискээринде арагаже сундулуг, корум-чурум үреп болгу дег кижилер бар, олар учётта. Ээзиртир арага ишкениндеи хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар база бар. Транспортту ээзирик башкарары дыка айыылдыг. Ындыг турбуже, машинаны ээзирик башкарып чоруур кижилерни бо-ла эскерип болур, аъттыг шаварлары база бар болгай. Улусчу дружиналарның хайгааралдарже үнүп турары шоолугла көзүлбес боор-дур. Бедик культуралыг, үлегерлиг корум-чурумнуг суур дээш чавыш чер-черде калбарып турда, чугула ол ажылды ынчаар сула чорударга таарышпас болгу дег. Саглы көдээ Совединиң күүскому, суурда хөй-ниити организациялар ону кичээнгейге алыры чугула деп бодаар мен.

Д. ООРЖАК.
Өвүр район.

Улусчу чогаадылга фестивалы

УРАН НОМЧУЛГАГА ХАМААРЫШТЫР

Совет Тываның 40 чыл оюнга тураскааткан уран номчулга талазы-биле республика конкурузу солун, чидиг маргылдаалыг байдалга болуп эрткен. Аңаа район бүрүзүнге тиилекчи болган үштен эвээш эвес номчукчулар киришкен болгаш оларның ниити саны беш-жен ажа берген.

Ук конкурс мооң мурнунда болуп эрткилээн республиканың бот-тывынгыр уран чүүл фестивалының танцы, шии болгаш ыры хевирлери-биле сырый холбаалыг, ооң-биле тудуш болуп турар. Уран номчулганың конкурузунга, эрткен чылдарга бодаарга, киржикчилерниң ниити саны өзүп олурар, ынчалза-даа мында эрткен көрүлделерге киржип келген идепкейлиг номчукчуларның колдап турарын база демдеглевес арга чок. Эрткен конкурска база-ла көдээниң клуб, культура бажыңнарының ажылдакчылары, башкылар колдап киришкен, а ажылчыннарның санындан кончуг эвээш кижилер киришкени хомуданчыг. Ол ышкаш дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринден, профессионал-техниктиг училищелерден, ниити билиг школаларындан кым-даа сценаже үнмээн.

Көрүкчүлерниң мурнунга бараалгаткан чогаалдарның репертуары идей-политиктиг, күш-ажыл база эстетиктиг кижизидилгеже угланган болгаш Тываның чырыткылыг төөгүзүнден үзүндүлерни, тыва эки турачыларның фашистиг эжелекчилерге удур маадырлыг демиселин, чаа коммунистиг ниитилелди тургусчуп турар ажыл-ишчи кижилерниң чедиишкиннерин көргүскен, черле ынчаш ниитизи-биле таарымчалыг болган.

Сценага баштай Бай-Тайганың төлээлери үнүп келген. Баштайгы чогаалды Т. Хемер-оол дыңнакчыларга бараалгаткан, ооң дараазында Т. Хураган-оол Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры С. К. Токаның «Чаа Тыва» деп чогаалындан үзүндүнү номчаан. Ук күүселдени дыңнакчылар сонуургаан. Мооң мурнунда эрткен конкурстарга байтайгажылар багай эвес түңнелдерни чедип ап, харын-даа тиилекчилер болуп турганнар. Бо удаада база Кызыл-Дагда тыва дыл башкызы Түлүш Хураган-оол оларның адын сыкпайн, бирги черже үнген.

Таңдыдан келген Хову-Аксыда ажылдап турар П. Неволин шилип алган материалы-биле шудургу ажылдаанын, текстиг ханы шиңгээдип алганын көргүскен. О. Бергольцтуң шүлүктеринден чыып тургускан ажылдын дыңнакчыларга ол бараалгаткан.

Үшкү черге мооң мурнунда конкурстуң тиилекчизи А. Артаа (Эрзин) төлептиг болган. Ооң номчаан чогаалы Т. Хураган-оол-биле капсырлажы берген. Ындыг болза-даа оларның кайызының-даа эки күүсеткенин айтыр херек.

Үстүнде проза чогаалындан аңгыда, шүлүк номчаан күүседикчилерниң деннелин база тускай түңнеп үндүрген. Аңаа бирги черни Улуг-Хем районнуң төлээзи Нина Монгуш «Төрээн Тывам» деп шүлүктү эки номчааш, бүзүрелдиг-биле чаалап алган. А ийиги черни Кызыл районда Март-оол Сүлзүнмей «Мен Совет Эвилелиниң хамаатызы мен» деп бүгүдеге билдингир шүлүктү аянныг номчааш алган. Ол-ла районда Надежда Монгуш үшкү черни алган.

Уран номчулгага белеткелди баштай-ла күүседир деп турар материалды бодамчалыг шилип алыры-биле эгелээр. Аңаа кол кичээнгейни чогаалдың идейлиг болгаш уран-чечен талазынче салыр херек. Материалдың утказы-биле холбаштыр чогаалчының ады, шилип алган кижиге ооң жанрының таарыжыры дээн хевирлиг айтырыгларны база өөренип көөрү чугула. Бодунга таарыжыр эки чогаалды шилип алырга, материал боду-ла номчукчуну «сөөртү» берип болур. Өске талазында, багай чогаал шилип алыр болза, ол шаптыктап, күүседикчи чеже-даа кызарга, эки эвес түңнелге чедирип болур. Ол ышкаш чогаалдың хемчээлин база өөренип көөрү чугула.

Болуп эрткен конкурска келген кижилерниң белеткели ортумак байдалдыг болган. Оларның күүселдезинде режиссура талазы-биле тускай белеткел тода көзүлбээн. Чогаалды аас чугааның хевири-биле чоңга бараалгадырда баштай саазынга кыа үнүн доктаадырын, белиде-чавызадырын, аян аайы-биле өскертирин тускайлап демдеглеп алыр херек. Көрүлде үезинде ындыг чүүлдү эскербедивис, харын-даа номнарын чидирген. девидээн тургулаар боор-дур. Сценаже үнер талазын безин белеткеп, кылаштаарын база кая туруп алырын ыяк болааш алыр херек.

Эки номчуур күүседикчилерниң караандан безин илдең болур, чугаалап турар чүүлүн караа-биле көрүп турган ышкаш, ынчангаш ындыг чүүлдү специалистер «иштики кинолента көрүлдези» дижири кончуг шын. Ынчап баарга үнүң аяны безин янзы-бүрү «өңнерлиг» ышкаш сагындырар.

Черле ынчаш үн талазы-биле байдал ниитизи-биле алырга, ам-даа кудү деңнелде. Тускай белеткел, быжыглаашкын колдуунда чок. Чамдык кижилер аажок алгырып, бир чамдыктары сымыранып, азы аңаа-ла чаңгыс аай деңнел аянынга (монотонну) чугаалап турар. Бо конкурска ыглаңнааш чиңге үнүг, ол ышкаш дыка тунук үнүг кижилерниң база көстүп турганы таарымча чок болган. Эмин эрттир көргүрээш чоон үн база таарышпас, оңу тускай мергежилгелерниң дузазы-биле шеверлеп, өөредип ап болур.

Кижиниң чугаазы дээрге эң нарын симфония болур, ында кижиниң сагыш-сеткилиниң аайы-биле кандыг-даа аян бар. Ол талазы-биле уран номчулгага белеткенир «Логика» деп тускай кезек бар. Сценага чугааның логиказын ханы сайгарып көөрү чугула. Ол чоорту үнүң диапазонун улгаттырарынга, чугаа амплитудазын херип сайзырадырынга улуг ажыктыг. Логиканың дүрүмнерин сагывайн, дүрген чугааже ийикпе кылымал аянче шилчий бээри частырыг апаар. Чамдык бот-тывынгыр артистер чугаазы тода болзун дээш мырыңай-ла сөс бүрүзүн ылгап, «чаңгыстап» чугаалай бээрге база таарышпас.

Эрткен конкурстуң киржикчилериниң дикция болгаш орфоэпия талазы-биле хажыдыглары база хөй болган. Бот-тывынгыр артистерниң чугаазында эң-не хөй таваржып турар частырыглар — С, З, Ш дээн чижектиг сыгыт үннериниң шын эвес адаттынып турары болур. Тода эвес адалга чугааның утказын билип алырынга шаптыктаар болгай, ынчангаш уран номчулгага белеткенип турар кижилер бо талазынче кичээнгейни салыры чугула. Сценага чугаа тода, шын, чараш, улегерлиг болур ужурлуг. Диалект адалганы хөйү-биле болдурбайн, литературлуг адалганы сагыза чогуур.

Болуп эрткен конкурска болгаш өске-даа концерт программаларынга кирген уран номчулгаларга күүседикчилерниң шимчээшкини, ылаңгыя хол шимчээшкини кончуг хөй четпестерлиг болуп турар. Хол-биле тайылбыр шимчээшкиннер дээрге кижиниң ийи дугаар дылы болур болгай, ынчангаш ооң шимчээшкини чугаалап турар чүүлүнүң утказы-биле дорт харылзаалыг, аңаа немей дузаны чедирер ужурлуг. Ындыг турбуже дыка хөй кижилер холу-биле улкалыг, чараш шимчээшкиннерни күүседип билбес болгулаар-дыр. Бир чамдыктары сөс бүрүзүнге холу-биле немей шимчээшкин кылгаш, холун чайгаш туруп алыр ийикпе азы өскелери шимчээшкин херек черинге ажыглавас, холдарын хүлүп каан чүве ышкаш, артында так туттунуштуруп алган тургулаар. Хол-биле шимчээшкин хостуг, хөй эвес, бадыткалдыг болур ужурлуг болгаш темпо-ритм-биле сырый харылзаалыг турар.

Сценага үнер мурнунда кижи бүрүзү хевинче база кичээнгей салыр ужурлуг. Ол чугаалап турар чүүлү-биле харылзаалыг аңаа дүгжүп турар болза эки.

Бо чүүлдүң түңнелинде, үстүнде чүгүртү айыттынган чедер-четпестерни өөренип көргеш, мооң соңгаар болур көрүлделерге катаптавазы күзенчиг. Репертуар талазы-биле сатира болгаш юмордан, басня хевирин база идепкейлиг ажыглаза эки. Тус-тус черлерде культура ажылдакчылары бот-тывынгыр артистерниң белеткелинге идепкейлиг киржип, оларга боттуг дузаны чедирер апаар.

Б. БУДУП, жюри кежигүнү.

КУБОК — КЫЗЫЛЧЫЛАРДА

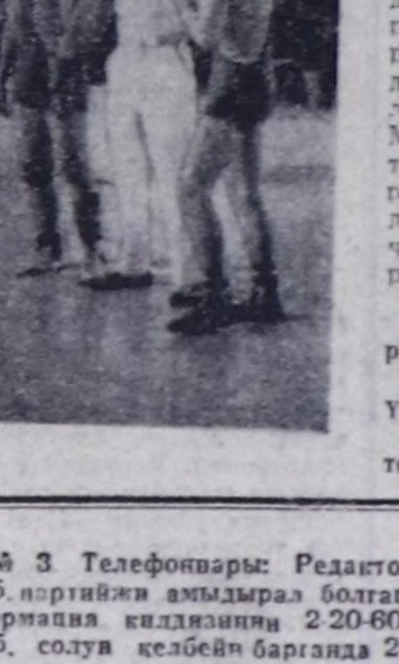
Совет улустуң хөй националдыг улуг өг-бүлезинге Тываның бактаап киргенинден бээр 40 чыл оюнга тураскааткан чайгы спартакиаданың программазында кирген хостуг хүрешке команда болгаш хууда бирги чер дээш ажык маргылдаа Кызылдың «Херел» спорт залынга үш хүн ургулчулээш, доозулган. Аңаа республика төвүнүң күш-культура коллективтериниң болгаш районнарның шилиндек командалары киришкен. Бо удаада хевис кырынга ССРЭ-ниң спорт мастерлери 12, мастерге кандидат 15 мөгелер база бирги разрядчылар күжүн, арга-мергежилин хынашканнар.

Спортчу чидиг демиселдиң түңнелинде Кызыл хоорайның шилиндек командазының кежигүннери багай эвес белеткелдиин көргүзүп, хөй санныг алгаш тиилекчи болган. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күш-культура болгаш спорт комитединиң шилчип чоруур кубогун, вымпелди база бирги черлиниң дипломун мөгелер чаалап алган. Тес-Хем, Улуг-Хем районнарның спортчулары ийиги, үшкү шаңналдарга төлептиг болган.

Тес-хемчилер бо маргылдаага идепкейлиг киржип, багай эвес белеткелдиг киришкеннер. Команданың тренери, республикага билдингир чораан мөгелерниң бирээзи Александр Минчир-оолдуң маңаа киирген үлүү бар дээрзин ооң өөреникчилери хүреш үезинде көргүскен. Ооң мөгелеринде хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Василий Хураганнан өскелери республика чергелиг бо маргылдаага бир дугаар киришкен-даа болза, чамдык эки түңнелдерни чедип алган. 48 килограмм чедир деңзилиг мөгелерниң аразынга Сергей Шактар үшкү шаңналдыг черни ээлээн. В. Хураган спорт мастери адын бадыткавышаан, 22 мөгелерниң аразынга арыг тиилелгени чедип алган. 57 килограмм чедир деңзилиг мөгелерниң аразынга 5 спорт мастерлери, спорт мастеринге кандидат 6 мөгелер турган. Маңаа В. Хураган 7 салыгның шуптузунда удурланыкчыларын арыг октаан. Финалда ол Улуг-Хемниң шыырак мөгелериниң бирээзи Артур Дондувайны сан талазы-биле ашкаш тиилээн. Ол ужуражылга 13.3 сан-биле доозулган.

— Мээн маңаа тиилелге чедип алырымга идиг болган кол чүүлдерниң бирээзи чүл дээрге, эрткен чылын Совет Эвилелиниң бирги чери дээш болган ажык маргылдаага уткуштур чорутан белеткелим болган. Ынчалза-даа ол белеткелдер үезинде холум бертингеш, аңаа киришпейн барзымзадаа. Сураглыг совет мөгелериниң хүрежин кичээнгейлиг көөп, чамдык аргаларны канчаар ажыглаарын, хүрештиң чорудулгазын, кандыг мөге-биле канчаар хүрешсе экил деп чүвени ынчан-ка шиңгээдип турган мен — деп, В. Хураган чугаалаш, ылаңгыя, партеоге (хевис кырынга чылып алгаш) хүрежириндеи хөй чүүл хамааржыр деп уламчылады.

62 килограмм чедир деңзилиг мөгелерниң аразынга Төре Матпаргы ССРЭ чемпионадының киржикчизи, Красноярск хоорайның студентизи Роман Монгушка таварышкаш, ийиги черни ээлээр аргалыг болган.

Дзю-до хүрешке, ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Сүктер Шимет перспективтиг аныяк мөге Орлан Кызыл-оолга таварышкаш, бо удаада бирги шаңналга четпээн.

Кызыл хоорайның мөгези Сарыг-оол Оюн ССРЭ-ниң спорт мастери Сергей Адыгжының болгаш Мөңгүн-оол Ондар (48 кг) оларның финалда октааш, бодунуң деңзизинге Тыва АССР-ниң чемпиону атты чедип алган.

52 килограмм чедир деңзилиг мөгелерниң түңнел салыында кызылчылар Владимир Түлүш биле Араптан Монгуш ужурашканнар. Ийи мөге сан талазы-биле деңг чорууп турган. Салыгның төнчүзүнде коңга эдер биче-ле мурнунда В. Түлүш кончуг кашпагай буттааш, удурланыкчызын хевис кырынга октааш, бир артык санныг болуп, тиилээн.

Кызылдың педагогика институдунуң мөгези Александр Ойдуп, Чөөн-Хемчиктиң дуржулгалыг спортчузу Долаан Доржукай олар база эки түңнелдиг хүрешкеннер.

Хууда бирги чер дээш хүрежип келген мөгелер красноярскылар Радик Навазап, Владимир Седен-Хуурак олар боттарының удурланыкчыларын шуптузун арыг октааш, тиилекчи болганнар.

Маргылдаа элээн организастыг байдалга эртсе-даа, чамдык четпес чүүлдер бар. Элээн каш районнарның мөгелери маңаа киришпээн. Республиканың спорт комитеди маргылдааны эрттирер дугайында медээлерни тараткан, четпес болгаш харын-даа чамдык черлерже дыңнатпааныдан киржикчилерниң саны эвээш болган. Маргылдааны организастаар мурнунда ону чарлап, реклама кылбаан. Хүреш федерациязы судьяларны четчелеп, кым кая, кажан турарын тодаргай айытпаан.

К. БИЛДЕЙ,
республика чергелиг судья.

ЧУРУКТА: маргылдаа үезинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ТВ

ИЮНЬ 11-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — Футбол талазы-биле тайылбыр. 9.25 — «Мөөгүлер чочак-тараа-биле канчаар демисежип турганыл». Мультфильм. 9.45 — «Суглуг черниң ырлары». 10.15 — «В добрый час». Уран-чечен фильм. 11.50 — Сөөлгү медээлер. 11.55 — 14.15 — Чапсар. 14.15 — Сөөлгү медээлер. 14.35 — «Лысенко болгаш өскелер-даа». Документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.55 — «Үшкү күш-ажылчы». Студентилер отрядтарының киржикчилериниң Алма-Атага болган Бүгү-эвилел слёдунуң дугайында чугаа. 15.20 — Уран чүүл мастерлериниң концерти. 15.55 — «Билиг — күш-түр». Эртем-пептеренгей журнал. 16.40 — «ГДР — бистиң өңнүүвүс болгаш эвилелчивис» деп киноочерк. 17.05 — Камерлиг музыканың концерти. 17.30 — Знаменский алышкыларга тураскааткан чиик атлетика талазы-биле делегей маргылдаазы. 18.30 — «Сибирьниң чечээ». Документалдыг телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Мишка өңнүүн сураглап турар». Мультфильм. 19.05 — Ажыл-херектер болгаш кижилер. Сибарьниң чери. 19.35 — А. Корнейчук — «Платон Кречет». Фильм-шии. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Бо чоокта чаа болган». Музыкалыг дамчыдылга. 23.30 — 23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Бодунну шенеп көр азы даарта кым ажылчын болурул» деп документалдыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.40 — «Свет в окне». Уран-чечен телефильм. 10.00 — «Будильник». 10.30 — Эртем болгаш амыдырал. 11.00 — Сахалинниң Ыр ниитилелиниң академиктиг улусчу ыр концерти. 11.25 — «Путешествие по дорогам Севера». Бичии ургуларга уран-чечен телефильм (ГДР). 12.35 — ССРЭ-ниң далайлары. 13.05 — Орус дыл кырынга чугаа. 13.35 — «Үн-биле чуруттунган портрет-чурук». Фильм-концерт. 14.35 — В. И. Ленинниң Төп музейи. 15.05 — Чурулга уран чүүлү. Тайылбыр. 15.45 — Сөөлгү медээлер. 15.50 — 18.00 — Чапсар. 18.00 — Сөөлгү медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Телефильм. 18.35 — «Чүректиң кыйгызы-биле». Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның араттарының Кызыл шеригге дузаламчызы — «Кызыл коъш» дугайында дамчыдылга. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Азия төвү». Программада: «Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя». «Тыва кобальт» комбинатта Анатолий Глуховтуң тудугжулар бригадазының ажылының дуржулгазының дугайында; «Улусчу контроль». Сөөлгү медээлер. 19.45 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Илбилиг экран». 20.15 — «Делегейде болуушкуннар дугайында». 21.00 — «Үе». 21.35 — «На ринг вызывается». Уран-чечен фильм. 23.00 — 00.50 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо». (Москва) — «Черноморец».

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

ИЮНЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Единица с обманом». 10.00. «Сесилия» 11.30, 14.10, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кавказская пленница» 9.00, 14.00, «Магия чёрная и белая» 10.40, 12.20, 15.40, «Люби, люби, но не теряй головы» 17.20, «Тутси» 19.10, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Не будь этой девчонки» 11.00, «Трюкач» 12.30, 15.10, 17.40, 20.00 шактарда.

«ЧАЙГЫ» кинотеатр: «Максимка» 11.00, «Владыка судьбы» 12.30, 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Этот негодяй Сидоров» 10.00, «Приказано взять живым» 11.30, 13.20, 15.10, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Бей барабан» 15.00, «Мёртвые бросают тень» 16.40, 18.30 шактарда.

ИЮНЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шкатулка из крепости» 9.40, 11.20, 13.00, «Руслан и Людмила» 14.40, «Сесилия» 17.30, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ослиная шкура» 10.00, «Владыка судьбы» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-25-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 1983.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1; ТС—00447